

Ἡ οἰκολογικὴ ἐρμηνεία τῶν βιβλικῶν κειμένων: τὸ παράδειγμα τῶν ἀποκαλυπτικῶν κειμένων

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ*

Εἰσαγωγή

Χωρὶς ἀμφιβολία ἡ σύντομη μελέτη τοῦ καθηγητῆ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας στοῦ Πανεπιστήμιου τοῦ Princeton, Lynn Townsend White, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε στὰ 1967 στοῦ περιοδικοῦ *Science*¹, συνέβαλε ἀποφασιστικά στὴν ἐμφάνιση τῆς λεγόμενης «οἰκολογικῆς θεολογίας» ἢ «οἰκο-θεολογίας» στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1970². Ἀκολουθώντας τὶς θέσεις τοῦ Max Weber γιὰ τὴ σχέση μετὰξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος ὁ White κατονόμασε τὸν Χριστιανισμό ὡς τὸν κύριο ὑπεύθυνο τῆς οἰκολογικῆς κρίσης ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὸς λειτούργησε ὡς τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο μέσα στοῦ ὁποῖο ἀναπτύχθηκε ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Γιὰ τὸν White ἡ χριστιανικὴ ἐκδοχὴ τῆς δημιουργίας, ὅπως αὐτὴ διασώζεται στὰ τρία πρῶτα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως καὶ τὸ ἱεραρχημένο κοσμοεἶδωλο, πού αὐτὴ προϋποθέτει (μὲ τὸν ἄνθρωπο στὴν κορυφὴ τῆς δημιουργίας), ὀδήγησαν τελικὰ σὲ μία ὠφελμιστικὴ καὶ ἀνθρωποκεντρικὴ κατανόηση τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ὑπόλοιπα δημιουργήματα³. Στὴ ζωηρὴ συζήτηση πού ἀκολούθησε, οἱ θέσεις

---

* Ἡ Αἰκατερίνη Τσαλαμπούνη εἶναι Ἐπίκουρος Καθηγήτρια τῆς Καινῆς Διαθήκης στοῦ Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ.

1. WHITE L.T., "The Historical Roots of Our Ecological Crisis", *Science* 155 (1967): 1203-1207

2. Μὲ τὸν ὄρο «οἰκο-θεολογία» ἢ «οἰκολογικὴ θεολογία» δηλώνεται ὁ θεολογικὸς ἐκεῖνος λόγος πού ἀνατρέχοντας στὶς πηγές τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὶς ἐπανεξετάζει, τὶς ἀνακαλύπτει ἐκ νέου καὶ τὶς προσεγγίζει ὑπὸ τὸ φῶς τῶν σύγχρονων περιβαλλοντικῶν προβλημάτων καὶ μὲ σκοπὸ νὰ προτείνει λύσεις σὲ αὐτὰ στοῦ ἐπίπεδο τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία, βλ. CONRADIE E., *Christianity and Ecological Theology: Resources for Further Research* (Study Guides in Religion and Theology 11), Sun Press, Stellenbosch 2006, 3. Ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς πλέον σύγχρονες ἐκφράσεις τῆς συναφειακῆς θεολογίας καὶ συνδέεται στενὰ μὲ τὴ θεολογία τῆς ἀπελευθέρωσης καὶ τὴ φεμινιστικὴ θεολογία.

3. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ WHITE, ὁ.π., 1206 θεωρεῖ πὼς τὶς χριστιανικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ

του White ἀμφισβητήθηκαν κι ὁ ἴδιος κατηγορήθηκε συχνὰ γιὰ ἐπιλεκτική χρήση τῶν πηγῶν του (καὶ κυρίως τῶν βιβλικῶν κειμένων), καθὼς καὶ γιὰ μεροληπτική ἐρμηνεία⁴. Ἐπιπλέον, συχνὰ οἱ ἐπικριτὲς τοῦ White ἐπεσήμαναν ὅτι ἡ λεγόμενη οἰκολογικὴ κρίση εἶναι ἓνα πολὺ πιὸ σύνθετο πρόβλημα ἀπὸ ὅ,τι ἰσχυρίζοταν ὁ White κι ὅτι ἡ ἰουδαιοχριστιανικὴ παράδοση δὲν ἦταν ἀποκλειστικὰ ὑπεύθυνη γιὰ αὐτήν⁵. Παρὰ τὴν κριτικὴ ὅμως, ἡ βασικὴ θέση τοῦ White ὅτι, δηλαδή, ἡ παρερμηνεία τῆς βιβλικῆς παράδοσης μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦταν ἐκεῖνη ποὺ ὀδήγησε στὴν ἰδεολογικὴ νομιμοποίηση τῆς ὑπερβολικῆς ἐκμετάλλευσης τῆς φύσης, προκάλεσε τὴν προσοχὴ τῶν χριστιανῶν θεολόγων, οἱ ὁποῖοι προσπάθησαν νὰ ἀξιολογήσουν ἐκ νέου τὴν χριστιανικὴ παράδοση, αὐτὴν τὴν φορὰ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν περιβαλλοντικῶν προκλήσεων τῆς ἐποχῆς τους⁶. Ἄλλωστε κι ὁ ἴδιος ὁ White ὑποστήριξε ὅτι ἡ λύση στὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν ἴδια τὴν χριστιανικὴ παράδοση⁷. Στὸν ἑλληνοφώνο Ὁρθόδοξο κόσμο οἱ σημαντικότερες ἀπαντήσεις ἦταν ἐκεῖνες τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα⁸ κι οἱ πρωτοβουλίες τῶν

σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία οὐσιαστικὰ δὲν τίς υἰοθετοῦν μόνο τὰ μέλη τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ τελικὰ ἀκόμη κι ὅσοι δηλώνουν ὅτι δὲν ἀνήκουν σὲ αὐτήν.

4. GRANBERG-MICHAELSON W., *Ecology and Life: Accepting our Environmental Responsibility*, Word Books, Waco 1989, 33.

5. Βλ. γιὰ παράδειγμα, τὸ πολὺ πιὸ σύνθετο μοντέλο περιγραφῆς τῶν παραγόντων ποὺ συνέβαλαν στὴν οἰκολογικὴ κρίση, τὸ ὁποῖο πρότεινε ὁ MONCRIEF L.W., “The Cultural Basis for Our Environmental Crisis”, *Science* 170/3956 (1970): 508-512 κι ἐδῶ 511: (α) Ἰουδαιοχριστιανικὴ παράδοση → (β) καπιταλισμός (μὲ τὴν συνακόλουθη ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας) καὶ ἐκδημοκρατισμός → (γ) ἀστικοποίηση, αὔξηση τοῦ πλούτου καὶ τοῦ πληθυσμοῦ, ἀτομικὴ ἰδιοκτησία → (δ) ὑποβάθμιση τοῦ περιβάλλοντος.

6. CONRADIE E.M., “Towards an Ecological Biblical Hermeneutics: A Review Essay on the Earth Bible Project”, *Scriptura* 85 (2004): 123-35 κι ἐδῶ 126.

7. WHITE, “The Historical Roots”, 1207: “Both our present science and our present technology are so tinctured with orthodox Christian arrogance toward nature that no solution for our ecological crisis can be expected from them alone. Since the roots of our trouble are so largely religious, the remedy must also be essentially religious, whether we call it that or not”.

8. Πρόκειται γιὰ μία σειρά πανεπιστημιακῶν διαλέξεων μὲ τὸν τίτλο “Preserving God’s Creation” ποὺ ἔδωσε ὁ μητροπολίτης Περγάμου στὸ King’s College τοῦ Λονδίνου τὸ 1989. Δημοσιεύθηκαν ἀρχικὰ στὸ περιοδικὸ *King’s Theological Review*: ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ Ι., “Preserving Gods Creation: Three Lectures on Theology and Ecology”, *King’s Theological Review* 12 (1989): 1-5. 41-53 καὶ 13 (1990): 1-5. Μεταφράστηκαν, στὴ συνέχεια, στὰ ἑλληνικὰ καὶ μαζί μὲ μία παλαιότερη μελέτη τοῦ Ζηζιούλα καὶ δημοσιεύθηκαν σὲ ἓνα μικρὸ τόμο ἀπὸ τίς ἐκδόσεις Ἀκρίτας: ΖΗΖΙ-

Οικουμενικῶν Πατριαρχῶν Δημητρίου καὶ Βαρθολομαίου⁹. Ἐπιπλέον, μία σειρά μελετῶν καὶ μονογραφιῶν σχετικὰ μὲ τὸ θέμα κυκλοφόρησαν κυρίως ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1980 καὶ ἐξῆς. Πρόκειται κυρίως γιὰ μελέτες συστηματικῆς καὶ πατερικῆς θεολογίας¹⁰, ἐνῶ οἱ βιβλικοῦ περιεχομένου μελέτες εἶναι σαφῶς λιγότερες, κάτι τὸ ὁποῖο ἀντικατοπτρίζει τὶς θεολογικὲς τάσεις καὶ τὰ θεολογικὰ ἐνδιαφέροντα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς¹¹. Ὅλες αὐτὲς οἱ μελέτες βεβαιώνουν

ΟΥΛΑΣ Ι.Δ., *Ἡ κτίσις ὡς εὐχαριστία. Θεολογικὴ προσέγγιση στὸ πρόβλημα τῆς Οἰκολογίας*, Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1992.

9. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὰ συνέδρια μὲ περιβαλλοντικὰ θέματα ποῦ διοργανώθηκαν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου: “Revelation and the Environment” (Σεπτέμβριος 1995), “The Black Sea in Crisis” (Σεπτέμβριος 1997), River of Life – Down the Danube to the Black Sea (Ὀκτώβριος 1999), “The Adriatic Sea – a Sea at Risk, a Unity of Purpose” (Ἰούνιος 2002), “The Baltic Sea - A Common Heritage, A Shared Responsibility” (Ἰούνιος 2003), “The Amazon: Source of Life” (Ἰούλιος 2006), “The Arctic Mirror of Life” (φθινόπωρο 2007), “The Great Mississippi River: Restoring Balance” (Ὀκτώβριος 2009). Ἐπιπλέον, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ περιβάλλον κείμενα (ὁμιλίες καὶ μηνύματα) τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου βρίσκονται συγκεντρωμένα σὲ δύο τόμους: BARTHOLOMEW, ECUMENICAL PATRIARCH, *On Earth as in Heaven: Ecological Vision and Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew* (edited by John Chryssavgis, foreword by His Royal Highness, The Duke of Edinburgh), Fordham University Press, New York 2011· BARTHOLOMEW, ECUMENICAL PATRIARCH, *Cosmic Grace, Humble Prayer: The Ecological Vision of the Green Patriarch Bartholomew I* (edited by John Chryssavgis, foreword by Metropolitan of Pergamon John Zizioulas), Eerdmans, Grand Rapids / Cambridge 2009.

10. Βλ. γιὰ παράδειγμα, ΚΕΣΣΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., *Ἄνθρωπος καὶ φυσικὸ περιβάλλον: σπουδὴ στὸν Ἅγιο Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο*, Δόμος, Ἀθήνα 1989· ΣΤΥΛΙΟΣ ΕΥΘ., ΜΗΤΡ. ΑΧΕΛΩΟΥ, *Ἄνθρωπος καὶ φυσικὸ περιβάλλον: Ἱστορικὴ καὶ Θεολογικὴ Θεώρηση τοῦ Οἰκολογικοῦ προβλήματος* (Μελέτες Χριστιανικῆς Ἀνθρωπολογίας καὶ Κοσμολογίας), Ἀθήνα 1989· ΖΗΣΗΣ Θ., *Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκολογία*, Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1994· ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ Γ., *Ἡ ἐμπειρικὴ θεολογία στὴν οἰκολογία καὶ τὴν πολιτική*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1994· ΖΑΧΟΣ Κ.Ι., *Ἡ Χαμένη Οἰκειότητα: ἡ Οἰκολογικὴ Κρίσις ὑπὸ τὸ Φῶς τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ*, (Terra incognita), Ἑλλά, Λάρισα 1998· ΖΟΡΜΠΑΣ Κ., *Ἐκκλησία καὶ φυσικὸ περιβάλλον*, Τέρπος, Κατερίνη 1998· WARE ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ, *Οἰκολογικὴ κρίσις καὶ ἐλπίδα* (Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκολογία 1· μετὰφρ. Π. Τσαλίκη-Κιοσόγλου), Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2008· ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Α., *Θεολογία καὶ Οἰκολογία. Συμβολὴ στὴν Περιβαλλοντικὴ Ἀγωγή καὶ τὴν Ἀειφόρο Ἀνάπτυξη*, Manifesto, Ἀθήνα 2011· βλ., τέλος, τὸν συλλογικὸ τόμο ποῦ ἐξέδωσε τὸ πανεπιστήμιο τοῦ Fordham μὲ μελέτες σχετικὲς μὲ τὸ περιβάλλον ἀπὸ ὅλον τὸν Ὁρθόδοξο κόσμο, CHRYSYSSAVGIS JOHN & FOLTZ V. BRUCE (ἐπιμ.), *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation*, Fordham University Press, New York 2013.

11. Βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Η., *Ὁρθοδοξία καὶ Φυσικὸ Περιβάλλον: ἡ Θεία Βούλησις καὶ ἡ Κτίσις*, Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 1992· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Θεολογικὴ Οἰκολογία: Θεωρία καὶ Πράξις*, Μαυροματιά, Ἀθήνα 1994· ΓΑΛΑΝΗΣ Ι., *Ἄνθρωπος καὶ κτίσις στὴ βιβλικὴ παράδοσις* (Βιβλικὴ

τήν επιθυμία της Ὁρθόδοξης θεολογίας νὰ συμμετάσχει δημιουργικά στὴ συ-νεχιζόμενη συζήτηση γιὰ τὰ περιβαλλοντικά ζητήματα καὶ νὰ συμβάλει μὲ τὴν ἐμπειρία τῆς δικῆς τῆς παραδόσης. Ἡ δική τῆς ὀπτική σαφῶς ἐμπλουτίζει τὴ συζήτηση μὲ δεδομένο μάλιστα τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ ἢ πτυχή τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητας καὶ θεολογικῆς δημιουργίας συχνὰ δὲν λήφθηκε ὑπ' ὄψη στὶς ἀκαδημαϊκὲς συζητήσεις σχετικὰ μὲ τὴ στάση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπέναντι στοῦ περιβάλλον¹².

Στὴν πλειοψηφία τους οἱ οἰκο-θεολογικὲς μελέτες, τόσο στὸν δυτικὸ ὅσο καὶ στὸν Ὁρθόδοξο χῶρο, ἐστιάζουν κυρίως στὴ στάση τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στὴ δημιουργία καὶ ἀποπειρῶνται νὰ διατυπώσουν μίαν φιλικὴ πρὸς τὸ περιβάλλον θεολογία τῆς δημιουργίας. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ θεολογικὸ πλαίσιο ἔχουν ἀναπτυχθεῖ διάφορα μοντέλα περιγραφῆς τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ὑπόλοιπὴ δημιουργία καὶ ἔχουν προταθεῖ διάφοροι τρόποι συστηματοποίησής τους¹³.

Βιβλιοθήκη 44), Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2009 καὶ δύο ἀκόμη ἄρθρα τοῦ ἰδίου ποὺ ἀναδημοσιεύθηκαν στὸν παλαιότερο τόμο ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Βιβλικὲς ἐρμηνευτικὲς καὶ θεολογικὲς μελέτες* (Βιβλικὴ Βιβλιοθήκη 20), Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2001: «Τὸ καινοδιαθηκικὸ ὑπόβαθρο τῶν σχέσεων ἀνθρώπου καὶ κτίσεως κατὰ τὴ λατρευτικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας», 436-465· «Οἰκολογία καὶ Ἐκκλησία», 466-489· ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Μ., «Ἀπὸ τὸν Θαλῆ τὸν Μιλήσιο στὸν ἀπόστολο Παῦλο. Τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα ὡς πρόβλημα σχέσεων-βιβλικὴ θεώρηση» στὰ *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον»* (Βέροια, 25-28 Ἰουνίου 1999), Ἰ.Μ. Βεροίας, Ναούσης καὶ Καμπανίας, Βέροια 1999, 263-271· ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ ΑΙΚ., *Οἰκολογικὴ ἐρμηνεία καὶ Καινὴ Διαθήκη*, Δεμέτη, Θεσσαλονίκη 2013. Ἐνδεικτικὸ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ μελετῶν μὲ θέμα τὴν οἰκολογικὴ ἀνάγνωση τῶν βιβλικῶν κειμένων εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὸν πρόσφατο συλλογικὸ τόμο CHRYSSAVGIS / FOLTZ, *Toward an Ecology of Transfiguration* μόνο μίαν ἀπὸ τὶς τριάντα μελέτες τοῦ τόμου ἔχει βιβλικὸ περιεχόμενο, S. AGOURIDIS, “Ecology, Theology, and the World”, 75-85.

12. HECKSCHER J.J., A “‘Tradition’ That Never Existed”: Orthodox Christianity and the Failures of Environmental History”, στὸ ἔργο τῶν CHRYSSAVGIS / FOLTZ, *Toward an Ecology of Transfiguration*, 136-152.

13. Ἀναφέρουμε ἐδῶ ἐνδεικτικὰ ὀρισμένα παραδείγματα τέτοιων τυπολογιῶν. Ὁ GUSTAFSON JAMES, *A Sense for the Divine: The Natural Environment from a Theocentric Perspective*, T & T Clark, Edinburgh 1994, 77-110 διακρίνει τοὺς ἑξῆς πέντε τύπους μὲ βάση τὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς φύσης: α) ὡς δυνάστη τῆς δημιουργίας, β) ὡς κυρίου τῆς δημιουργίας, γ) ὡς οἰκονόμου τῆς δημιουργίας, δ) ὡς ὑποδεέστερου τῆς δημιουργίας, ε) ὡς μετόχου στὴ δημιουργία τοῦ Θεοῦ. Ὁ NORTHCOTT MICHAEL, *The Environmental and Christian Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, 124-164, ἐντοπίζει τρεῖς διαφοροποιητικὲς στάσεις: α) τὴν ἀνθρωποκεντρικὴν, β) τὴν θεοκεντρικὴν καὶ γ) τὴν οἰκοκεντρικὴν. Ἡ RUETHER ROSEMARY, “Conclusion: Eco-justice at the center of the church’s mission”, στὸ ἔργο τῶν HESSEL D.T. / RUETHER D.T., *Christianity and Ecology: Seeking the Well-Being of Earth and Humans*, Harvard University Press, Cambridge 2000, 604-614, προτείνει μίαν διπλὴ τυπολογία: α) τὸν δια-

Τὸ ἐπικρατέστερο σήμερα μοντέλο εἶναι ἐκεῖνο τοῦ οἰκονόμου τῆς δημιουργίας, τὸ ὁποῖο υἰοθετεῖται ὡς ἡ ἐναλλακτικὴ λύση στὴν προηγούμενη ἠθικὴ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς δημιουργίας. Ἡ ἔμφαση τώρα μετατίθεται στὴ δίκαιη καὶ σοφὴ διαχείριση τῶν πόρων τῆς γῆς ἔχοντας πάντοτε ὑπόψη ὅτι αὐτοὶ ἀνήκουν σὲ ἐκεῖνον ποὺ ἀνέθεσε στὸν ἄνθρωπο τὴ διαχείρισή τους¹⁴. Ἀναμφισβήτητα ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου ὡς οἰκονόμου ἔχει πολλὰ πλεονεκτήματα ἐναντι ἄλλων μοντέλων¹⁵, ἔχει ὁμως δεχθεῖ καὶ σκληρὴ κριτικὴ ἐξαιτίας κυρίως τοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ ποὺ προϋποθέτει¹⁶. Ἡ σύγχρονη ὀρθόδοξη θεολογία, ἀπὸ τὴν ἄλλη, προτιμᾷ τὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἱερέα καὶ ὡς τοῦ μεσάζοντα μεταξὺ Θεοῦ καὶ δημιουργίας κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (βλ. καὶ παρακάτω)¹⁷. Μολονότι αὐτὴ ἡ ἰδέα ἀπομακρύνεται σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἀπὸ ἐκεῖνη τοῦ οἰκονόμου, ἔχει ἐπίσης δεχθεῖ κριτικὴ γιὰ τὸν λανθάνοντα ἀνθρωποκεντρισμὸ τῆς, κυρίως διότι προϋποθέτει τὴν ἀνάγκη τῆς ἀνθρώπινης διαμεσολάβησης μεταξὺ δημιουργίας καὶ Δημιουργοῦ¹⁸. Ὅπως, ὁμως, πολὺ ὀρθὰ πα-

θηκικὸ τύπο (covenantal) καὶ β) τὸν ἱεραουργικὸ τύπο (sacramental). Τέλος, ὁ HAUGHT JOHN, *The Promise of Nature: Ecology and Cosmic Purpose*, Paulist Press, New York 1993, ταξινομεῖ τὶς διάφορες τάσεις τῆς οἰκο-θεολογίας στοὺς ἐξῆς τρεῖς τύπους: α) τὸν ἀπολογητικὸ, β) τὸν ἱεραουργικὸ καὶ γ) τὸν ἐσχατολογικὸ.

14. HALL D.J., *The Steward, a Biblical Symbol Come of Age*, Eerdmans, Grand Rapids 1990, 32-34. Γιὰ τὸν Hall ὁ ἄνθρωπος ὡς οἰκονόμος εἶναι υπεύθυνος γιὰ ὁλόκληρη τὴ δημιουργία, ἔμφυνη καὶ ἄφνηρη, καὶ αὐτὸς ὁ ὅλος ἔχει τὶς ἐξῆς διαστάσεις: θεολογική, χριστολογική, ἐκκλησιαστικὴ, ἀνθρωπολογικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ.

15. FIELD D.N., “Stewards of Shalom: Toward a Trinitarian Ecological Ethic”, *QR* 22/4 (2002) 383-384 καὶ ἐδῶ 383-384: (α) ἡ γῆ ἀνήκει στὸν Θεὸ καὶ ὄχι στοὺς ἀνθρώπους, (β) οἱ ἄνθρωποι φέρουν εὐθύνη γιὰ τὸν τρόπο ποὺ διαχειρίζονται τὴ γῆ, (γ) ἡ ἀνθρωπότητα ἔχει τὴν ἀποστολὴ νὰ συντηρεῖ, νὰ φροντίζει καὶ νὰ προστατεύει τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία, (δ) οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀξιοπρέπεια καὶ ἀξία ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ (ε) πρότυπο τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὁποῖος πρόσφερε τὴ ζωὴ του γιὰ τοὺς ἄλλους.

16. Βλ. τὴν ἀπαρίθμηση τῶν διαφόρων σημείων κριτικῆς στὸν CONRADIE, *Christianity and Ecological Theology*, 128-131: τὸ μοντέλο τοῦ οἰκονόμου εἶναι εὐρωκεντρικὸ, διότι οὐσιαστικὰ στηρίζεται στὶς τεχνοκρατικὲς καὶ ἱμπεριαλιστικὲς λογικὲς τοῦ δυτικοῦ κόσμου· εἶναι ἀνθρωποκεντρικὸ κατὰ βάση, διότι προϋποθέτει τὴν ποιοτικὴ καὶ ἱεραρχικὴ διαφοροποίηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία καὶ τονίζει περισσότερο ὅτι ἡ γῆ ἀνήκει στοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο· φαίνεται νὰ ἀγνοεῖ ὅτι τὰ οἰκοσυστήματα λειτουργοῦσαν γιὰ πολλὰ ἑκατομύρια χρόνια χωρὶς τὴν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου· ἐστιάζει στὴν εὐθύνη τῶν μεμονωμένων ἀτόμων καὶ ὄχι στὴ συλλογικὴ· ὁ Θεὸς κατανοεῖται ὡς ὁ ἀπὸν ἀπὸ τὴ δημιουργία κύριός τῆς· δὲν ἔχει βιβλικὸ ἔρεισμα.

17. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, *Ἡ κτίσις ὡς εὐχαριστία*, 119-123.

18. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὴν παρατήρηση τοῦ BAUCKHAM R., “Stewardship and Relation-

ρατηρεῖ ὁ Ernst Conradie, οἱ ἰδέες τοῦ οἰκονόμου ἢ τοῦ ἱερέα εἶναι μεταφορῆς καὶ ὡς τέτοιες ἔχουν καὶ ἀδύναμα σημεῖα. Μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ ἀναδείξουν τὴν ἀνθρώπινη εὐθύνη ἔναντι τῆς ὑπόλοιπης δημιουργίας καὶ ἔχουν ἢ καθεμιά τὴν ἰδιαίτερη ἀξία τῆς μέσα σὲ συγκεκριμένες συνάφειες. Δὲν θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἐπιβάλλονται ὡς ἀλήθειες γενικῆς ἰσχύος, πολὺ δὲ περισσότερο δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωροῦνται αὐτονόητες, ἀλλὰ θὰ πρέπει συνειδητὰ νὰ ἀποκοτῶν θεολογικὸ περιεχόμενο καὶ νὰ προάγουν τὸ ὄραμα τῆς μεταμόρφωσης ὁλόκληρου τοῦ κόσμου¹⁹.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐιδικῶν ἐπίσης στράφηκε σὲ συγκεκριμένες πτυχῆς τοῦ κυρίαρχου μέχρι τότε θεολογικοῦ παραδείγματος, δηλαδὴ στὸ ἱεραρχημένο κοσμοεἰδῶλο, ὅπου οἱ σχέσεις εἶναι ἐκεῖνες τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς ἱεραρχίας καὶ ὅπου ἡ πραγματικότητα ὁργανώνεται σὲ δυαλιστικὰ ζεύγη καὶ προσπάθησαν νὰ τὶς ἀλλάξουν²⁰. Ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲ δόθηκε ἀρκετὴ προσοχὴ στὶς ἐσχατολογικῆς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ κοσμοεἰδῶλου. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ ἡ σωτηρία εἶναι ἓνα γεγονός πὺ ἀφορᾷ μόνον στὴν ἀνθρωπότητα καὶ, ἐπομένως, σὲ γενικῆς γραμμῆς δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψη ἡ ἐγγενῆς ἀξία τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν ὑπόλοιπη κτίση. Ἐπιπλέον, ὀρισμένοι θεολόγοι, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ὁ Paul Santmire, ἐπεσήμαναν τὴν ἀμφίσημη στάση τῆς χριστιανικῆς παράδοσης ἀπέναντι στὴν κτίση. Μολονότι ἓνα μέρος αὐτῆς τῆς παράδοσης (ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Εἰρηναῖος καὶ ὁ Αὐγουστῖνος, σύμφωνα μὲ τὸν Santmire) ὑπογράμμισαν τὴ σημασία τῆς δημιουργίας, μία ἄλλη γραμμὴ τῆς παράδοσης, ἡ ὁποία τελικὰ φαίνεται νὰ ἐπικράτησε, ἔδωσε μεγαλύτερη ἔμφαση στὴν πνευματικὴ ὁλοκλήρωση τῶν ἀνθρώπων καὶ σὲ μία σωτηρία ἔξω ἀπὸ αὐτὸν τὸν κόσμο. Φαίνεται πὺς ἡ παύλεια ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀλληλεγγύη μεταξὺ τῶν χριστιανῶν καὶ τῆς δημιουργίας (ὅπως αὐτὴ περιγράφεται στὸ Ρωμ 8,19-23) ἔδωσε τὴ θέση τῆς σὲ περισσότερο ἀνθρωποκεντρικῆς προσδοκίης γιὰ τὰ ἔσχατα²¹. Πολλοὶ ἐπεσήμαναν τὶς συνέπειες πὺ εἶχαν τέτοιες ὑπερβατικῆς ἐσχατολογικῆς προσδοκίης στὴν χριστιανικὴ στάση

ship", στὸ ἔργο τοῦ R.J. BERRY (ἐπιμ.), *The Care of Creation*, Inter-Varsity Press, Leicester 2000, 99-106 καὶ ἐδῶ 104, ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν Γραφή ἡ κτίση μπορεῖ καὶ μόνη τῆς νὰ προσφέρει αἶνον στὸν Δημιουργὸ τῆς καὶ δὲν χρειάζεται τὴ διαμεσολάβηση τοῦ ἀνθρώπου γι' αὐτό.

19. CONRADIE, *Christianity and Ecological Theology*, 132-133.

20. JAYANTH M., "Ecologization of Eschatology: an ecotheological understanding of human longing and fulfillment", *Disputatio philosophica* 3/1 (2003): 55-74 καὶ ἐδῶ 60-61.

21. SANTMIRE P., *The Travail of Nature*, Fortress Press, Philadelphia 1985, 217-218.

ἀπέναντι στο περιβάλλον και προειδοποίησαν για τὸ φαινόμενο τῆς μετάθεσης τοῦ κέντρου βάρους τῆς χριστιανικῆς ζωῆς σὲ μία ὑπερβατικὴ πραγματικότη-
τα²², τὸ ὁποῖο προκρίνει ἓνα οὐτοπικὸ ὄραμα γιὰ τὸ μέλλον κι ἐστιάζει ἀποκλει-
στικά στὴ μετάβαση σὲ μία πνευματικὴ κατάσταση²³. Σὲ ἓνα τέτοιο ἐσχατολο-
γικὸ μοντέλο ὁ ρόλος τοῦ κόσμου περιορίζεται σὲ ἐκείνον τῆς σκιηνῆς ἐπάνω
στὴν ὁποία λαμβάνει χώρα τὸ δράμα τῆς σωτηρίας κι ἡ καταστροφή του κατὰ
τὰ ἔσχατα θεωρεῖται ἀναπόφευκτη. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι σὲ τέτοιες συνάψεις
ἡ οἰκολογικὴ κρίση ἀντιμετωπίζεται ὡς ἡ ἐπιβεβαίωση τῶν βιβλικῶν ἀποκαλυ-
πτικῶν προφητειῶν. Ἐπιπλέον, οἱ ἀποκαλυπτικὲς παραστάσεις τῆς ἰουδαιοχρι-
στιανικῆς παράδοσης ἐπηρεάσαν σημαντικά στὴ διαμόρφωση τῆς χριστιανικῆς
ἐλπίδας γιὰ τὰ ἔσχατα, ἡ ὁποία πολὺ συχνὰ περιορίστηκε «στὴν τελικὰ λύτρω-
ση ἀπὸ τῆ γῆ κι ὄχι στὴ λύτρωση τῆς ἴδιας τῆς γῆς»²⁴. Ἡ γῆ κατανοήθηκε ὡς ἡ
ἔρημη χώρα τῶν θλίψεων κι τῆς ἐξορίας κι οἱ περιβαλλοντικὲς καταστροφές
χαϊρετίσθηκαν ὡς σημάδια τοῦ ἐπερχόμενου τέλους. Κάθε συζήτηση ἐπομένως
τῶν οἰκολογικῶν ζητημάτων ἀντιμετωπίστηκε μὲ καχυποψία κι ὡς ἀποτέλεσμα
τῆς συνωμοσίας τῆς Νέας Ἐποχῆς. Σὲ κάποιες μάλιστα περιπτώσεις ἀναπτύ-
χθηκαν συγκεκριμένοι τύποι ἀκραίας ἐσχατολογίας (ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἡ
θεωρία τῶν Οἰκονομιῶν ἢ προχλιαστικὲς τάσεις)²⁵. Προκαλεῖ, ὡστόσο, προ-
βληματισμὸ τὸ γεγονός ὅτι τέτοιες θέσεις δὲν ἐκφράζονται μόνο ἀπὸ συγκεκρι-
μένους εὐαγγελικαλικούς και χριστιανικούς φονταμενταλιστικούς κύκλους στὶς
ΗΠΑ· οἱ ἴδιοι φόβοι, καθὼς ἐπίσης και μία μᾶλλον ἀποστασιοποιημένη και

22. Πρόκειται γιὰ τὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο στὶς ἀγγλόφωνες μελέτες ὀνομάζεται “heavenism”
κι ὀρίζεται ἀπὸ τὸν HABEL NORMAN, “Heavenism”, στὴν *Encyclopedia of Religion and Nature*,
τομ. 1, Thoemmes / Continuum, London / New York 2005, 516, ὡς ἑξῆς: “A form of spirituality
that tends to value all things associated with heaven to the detriment of Earth ... Those who
espouse this spiritual view of reality tend to be more concerned about getting to heaven than
caring for Earth. Heaven is eternal and sacred; Earth is disposable and mere matter. It is not
really important what happens to Earth because it is only a temporary abode for humans; heaven
is home”.

23. CONRADIE, *Christianity and Ecological Theology*, 98.

24. Ὁ.π., 102.

25. HORRELL D.G. / HUNT C. / SOUTHGATE CHR., “Appeals to the Bible in Ecotheology and
Environmental Ethics: A Typology of Hermeneutical Stances”, *SCE* 21:2 (2008): 219-238, κι ἐδῶ
228-231· MAIER H.O., “Green Millennialism: American Evangelicals, Environmentalism and the
Book of Revelation”, στὸ ἔργο τῶν HORRELL D.G., / HUNT C. / ΣΤΑΥΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ F. /
SOUTHGATE CHR. (ἐπιμ.), *Ecological Hermeneutics. Biblical, Historical and Theological
Perspectives*, T & T Clark, New York / London 2010, 246-265.

αισιόδοξη άποψη για τὸ τέλος τοῦ κόσμου, ἐκφράζουν κι ὀρισμένοι συντηρητικοὶ κύκλοι στὸν ἑλληνορθόδοξο χῶρο²⁶. Τέτοιες ἀρνητικὲς πρὸς τὸν κόσμο ἐσχατολογικὲς προσδοκίες συχνὰ ἀνατρέχουν στὰ βίαια ὁράματα για τὸ τέλος τοῦ κόσμου ποὺ περιγράφονται σὲ κάποια βιβλικὰ κείμενα. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ ιδιαίτερου χαρακτῆρα τους τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ κείμενα σπάνια ἐρμηνεύονται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς οἰκο-θεολογίας. Στὴν πραγματικότητα οἱ βιβλικὲς σπουδὲς ἐστίασαν τὴν προσοχή σὲ ἐκεῖνα τὰ κείμενα ποὺ στηρίζουν φιλικὰ πρὸς τὸ περιβάλλον μοντέλα ἠθικῆς καὶ προάγουν μία θεολογία τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἀειφόρου ἀνάπτυξης (βλ. Γεν 1-2· 6-9· Λευιτ 25· Ἰωβ 37-39· Ψα 8· 18· 23· 103· Ἦσ 11· 40-41· Ἰε· 36· Ἰωήλ· Ἀμῶς· Μτ 6,28-30· 10,29-31· Ρωμ 8,18-23· Κολ 1· Ἀποκ 21-22). Ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης εἶναι ἔτοιμα νὰ κάνουν τὶς συνδέσεις μεταξὺ τῶν ἀποκαλυπτικῶν καὶ τῶν σύγχρονων φυσικῶν καταστροφῶν θεωρώντας τὶς δεύτερες ὡς σημάδια τοῦ τέλους. Σήμερα μάλιστα οἱ βιβλικὲς ἀποκαλυπτικὲς εἰκόνες συχνὰ ἐπιστρατεύονται για νὰ περιγράψουν, ἀπὸ τὴ μία, μὲ ιδιαίτερα σκοτεινὰ χρώματα αὐτὸ τὸ τέλος κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, για νὰ κατανοήσουν τὴν περιβαλλοντικὴ ὑποβάθμιση²⁷. Εἶναι ἀναγκαῖο, ἐπομένως, νὰ ἀναζητηθεῖ ἓνα ἐρμηνευτικὸ μοντέλο ποὺ θὰ συμβάλει σὲ

26. Βλ. χαρακτηριστικὰ, ΖΗΣΗΣ, *Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκολογία*: «Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, μὲ βάση τὴν Ἁγία Γραφή, βλέπουν τὸν ὕλικὸν κόσμο σὲ σχέση μὲ τὸν Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ κόσμος δὲν ἔχει ἀνεξάρτητη ὕπαρξη καὶ ἀξία. Δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ για νὰ ὑπηρετεῖ τὸν ἄνθρωπο σὲ ποικίλες του ἀνάγκες. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ βασιλεὺς τῆς κτίσεως, ἡ κορωνίδα τῆς δημιουργίας. Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου κι ὄχι τοῦ κόσμου εἶναι ὁ τελικὸς στόχος τῆς θείας οἰκονομίας (9) ... Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διδάσκουν ὅτι τὸ φυσικὸ κακὸ δὲν εἶναι στὴν οὐσία του κακὸ. Τὰ οἰκολογικὰ δεινὰ κι οἱ οἰκολογικὲς καταστροφές, σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ θέση, ἀποτελοῦν παιδαγωγικὸ μέτρο τοῦ Θεοῦ για τὴν ἀναίρεση τῆς «ὄντως κακίας», τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ κακοῦ (16) ... Ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου ἢ ἡ καταστροφή του δὲν βρῖσκεται σὲ τὶς δικές μας δυνατότητες ... Καὶ νὰ θέλαμε νὰ καταστρέψουμε τὸν κόσμο δὲν θὰ μπορούσαμε, ἂν δὲν τὸ ἐπιτρέψει ὁ Θεός. Ἀλλοίμονο ἂν τὸ κακὸ εἶχε τέτοια δύναμη. Θὰ καταλήγαμε στὴν γνωστικὴ ἀνατολικὴ διαρχία. Δικὴ μας εὐθύνη εἶναι ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς μας· αὐτὸς ὁ φόβος πρέπει νὰ μᾶς συνέχει διαρκῶς κι ὄχι ὁ φόβος για τὴν τύχη τοῦ κόσμου, τὸ τέλος τοῦ ὁποῖου ἄλλοτε, μόνον στὸν Θεὸ εἶναι γνωστὸ, δὲν πρέπει νὰ μᾶς προβληματίζει (17)».

27. Βλ. τὴν εὐστοχὴ περιγραφή τοῦ SANTMIRE, *The Travail of Nature*, 266: "It is existentially thinkable today, perhaps as never before, that the final word being written across the pages of the whole human drama, and across the pages of the cosmos itself, is finis, termination, death with terror, torment, and excruciating moments of pain. These are apocalyptic times indeed. And the dark clouds of a future which is no future often flood backwards, as it were, into the present, producing a deep-seated and widespread spiritual anomie".

μία ἐρμηνευτική προσέγγιση τέτοιων βιβλικῶν κειμένων με σημασία για τις τρέχουσες οικολογικές συζητήσεις.

Τὰ ἐρμηνευτικὰ μοντέλα τῆς οικολογικῆς κριτικῆς

Στὸ πλαίσιο τῆς συνεχιζόμενης οἰκο-θεολογικῆς συζήτησης τὸ βιβλικὸ κείμενο κατέστη σημαντικό σημεῖο ἀναφορᾶς. Μὲ ἀφορμὴ, μάλιστα, τὶς οικολογικὲς προκλήσεις τῶν τελευταίων δεκαετιῶν ἀναπτύχθηκε μία νέα ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση, ἡ ὁποία συνήθως ὀνομάζεται «οἰκολογικὴ κριτικὴ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση»²⁸ ἢ «οἰκολογικὴ ἐρμηνευτικὴ»²⁹. Μολονότι τὸ μεθοδολογικὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς κριτικῆς ἀνάγνωσης τοῦ βιβλικοῦ κειμένου παραμένει ἀκόμη ἀρκετὰ ἀσαφές, ἡ ὁμάδα τοῦ Exeter, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνεῖ λόγος στὴ συνέχεια, προτείνει ἤδη μία τυπολογία τῶν διαφόρων οἰκο-θεολογικῶν ἐρμηνευτικῶν προσεγγίσεων³⁰ βασιζόμενη σὲ μία προηγούμενη κατηγοριοποίηση τέτοιων ἐρμηνευτικῶν στρατηγικῶν, τὴν ὁποία εἶχε προτείνει ὁ Francis Watson³¹. Σύμφωνα με αὐτὴν τὴν τυπολογία, λοιπόν, διακρίνονται δύο κύριες ἐρμηνευτικὲς στάσεις /τύποι:

1) ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς ἐπανάκτησης, ἡ ὁποία ἀποπειρᾶται νὰ ἀνασυνθέσει καὶ νὰ ἀποκαταστήσει τὸ ἀρχικὸ νόημα τοῦ βιβλικοῦ κειμένου με ἕναν τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ ἔχει σημασία γιὰ τὶς σύγχρονες οικολογικὲς συζητήσεις, καὶ

2) ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς ὑποψίας καὶ τῆς ἀντίστασης, ἡ ὁποία υἰοθετεῖ μία περισσότερο κριτικὴ στάση καὶ διακρίνεται σὲ δύο ἐπιμέρους τύπους: στὸν τύπο 2A) τῆς ἀντίστασης στὸ βιβλικὸ κείμενο γιὰ χάρη τῆς οικολογίας καὶ στὸν τύπο 2B) τῆς ἀντίστασης στοὺς οικολογικοὺς προβληματισμοὺς γιὰ χάρη τοῦ βιβλικοῦ κειμένου.

Κι οἱ δύο αὐτὲς στάσεις, με τοὺς ἐπιμέρους τύπους τους, κινοῦνται, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σχῆμα 1, στὴ συνέχεια, μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων τῆς πρόκρισης

28. GOODER P., *Searching for Meaning. An Introduction to Interpreting the New Testament*, SPCK / WJK, London / Louisville 2009, 192-198 (“ecological criticism”).

29. CONRADIE, *Christianity and Ecological Theology*, 219-227 καὶ HABEL N., “Introducing Ecological Hermeneutics”, στὸ ἔργο τῶν HABEL N. & TRUDINGER P. (ἐπιμ.), *Exploring Ecological Hermeneutics* (SBL. Symposium Series 46), Society of Biblical Literature, Atlanta 2008, 1-8.

30. HORRELL κ.ἄ., “Appeals to the Bible”.

31. WATSON F., “Strategies of Recovery and Resistance: Hermeneutical Reflection on Genesis 1-3 and its Pauline Reception”, *JSNT* 45 (1992): 79-103.

του περιβάλλοντος έναντι του κειμένου της Ἁγίας Γραφής, από τη μία, και της κατά γράμμα θεοπνευστίας της, από την άλλη.

**Ἡ κατά γράμμα αὐθεντία
τῆς Ἁγίας Γραφῆς**

Τύπος 2B: Ἀντίσταση στους οικολογικούς προβληματισμούς γιὰ χάρη τοῦ κειμένου	Τύπος 1: Ἐρμηνευτική τῆς ἐπανάκτησης: Ἡ Ἁγία Γραφή περιέχει κείμενα πού στηρίζουν μία «πράσινη» ἠθική
Κανένα ἐνδιαφέρον νὰ ἀξιοποιηθεῖ τὸ βιβλικὸ κείμενο στὴ συζήτηση γιὰ τὸ περιβάλλον	Τύπος 2A: Ἀντίσταση στοῦ βιβλικὸ κείμενο γιὰ χάρη τῆς οικολογίας

**Ἡ πρόκριση τοῦ
περιβάλλοντος ἐναντι τῆς
Ἁγίας Γραφῆς ἢ ὅποιας
ἄλλης αὐθεντίας**

Σχῆμα 1: Τὸ φάσμα τῆς τυπολογίας τῶν προσεγγίσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν σχέσεων μετὰ τὸ περιβάλλον³².

Παρὰ τὶς διαφορὲς τους, ὅστος, ὅλοι οἱ παραπάνω τύποι ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης τοῦ κειμένου (μὲ ἐξάιρεση ἐκείνη στοῦ γκρίζου πλαισίου τοῦ σχήματος πού περιορίζεται σὲ μία αὐστηρὴ ἱστορικὴ ἐξήγηση τοῦ κειμένου) ἔχουν ὡς προϋπόθεσή τους τὴ βεβαιότητα ὅτι τὸ βιβλικὸ κείμενο ἀποτελεῖ τὸ κείμενο ἀναφορᾶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος. Εἰδικότερα, ὁ πρῶτος τύπος (1) προσπαθεῖ νὰ διατηρήσει τὴν ἰσορροπία μεταξὺ τῆς βιβλικῆς αὐθεντίας καὶ τῶν οικολογικῶν ἀνησυχιῶν κι εἶναι ὁ ἀντίλογος στὶς αἰτιάσεις ὅτι τὸ βιβλικὸ κείμενο καὶ τὸ ἀνθρωποκεντρικὸ κοσμοεἶδωλο, πού προϋποθέτει, εὐθύνονται γιὰ τὰ περιβαλλοντικὰ προβλήματα. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς λίγες σχετικὲς βιβλικὲς μελέτες στὸν ἐλληνόφωνο ὀρθόδοξο χῶρο ἀνήκουν σὲ αὐτὴν τὴν κατηγορία. Γιὰ τοὺς ἐκπροσώπους αὐτοῦ τοῦ τύπου τὸ βιβλικὸ κείμενο εἶναι ἐκεῖνο πού μπορεῖ νὰ δώσει ἀπαντήσεις μέσα ἀπὸ μία νέα καὶ φιλικὴ πρὸς τὸ περιβάλλον ἀνάγνωσή του³³. Μία τέτοια στάση, ὅμως, φαίνεται νὰ

32. Τὸ σχῆμα μετὰ βάση ἐκεῖνο τῶν HORRELL κ.ἄ., “Appeals to the Bible”, 231.

33. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι ἡ Green Bible (Harper Collins, New York / London 2008), ὅπου ὅλα τὰ χωρία πού παρουσιάζουν οικολογικὸ ἐνδιαφέρον εἶναι τυπωμένα μετὰ πράσινο μελάνι. Γιὰ μία κριτικὴ ἀξιολόγηση τοῦ ἐγχειρήματος βλ. HORRELL D.G., “The Green Bible: A Timely Idea Deeply Flawed”, *ET* 121 (2010): 180-186.

παραβλέπει τὰ δύσκολα βιβλικά χωρία, όπου ἡ φύση καταστρέφεται χωρίς δική της εὐθύνη καὶ μὲ ἀπολογητικὴ διάθεση προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει ὅλες τὶς ἀμφίσημες ἢ καὶ ἀσαφεῖς ἀναφορὲς τοῦ κειμένου στὸ περιβάλλον. Ἔτσι, οὐσιαστικὰ ἀκυρώνει τὸ θεολογικὸ του νόημα, ἀφοῦ μοιάζει νὰ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὶς προθέσεις τοῦ συγγραφέα του καὶ γιὰ τὸν κόσμον τῶν παραληπτῶν του³⁴.

Τὸ βιβλικὸ κείμενο καταλαμβάνει ἐπίσης κεντρικὴ θέση στὴν ἐρμηνευτικὴ ἐκείνη στάση ποὺ ὑποστηρίζει τὴν «ἀντίσταση στοὺς οἰκολογικοὺς προβληματισμοὺς γιὰ χάρη τοῦ βιβλικοῦ κειμένου» (τύπος 2B). Αὐτὸς ὁ τρόπος ἀνάγνωσης τοῦ βιβλικοῦ κειμένου προϋποθέτει τὴν κατὰ γράμμα θεοπνευστία του καὶ ἀντιμετωπίζει κάθε συζήτηση γιὰ τὰ οἰκολογικὰ ζητήματα μὲ καχυποψία, γιὰ τὴν ἐκλαμβάνει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συνωμοσίας τῆς Νέας Ἑποχῆς ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς πίστεως³⁵. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, τέτοιες ἀναγνώσεις τοῦ κειμένου συνδέονται ἄμεσα μὲ μία ἀκραία ἐσχατολογία καὶ μία ἀδιάφορη ἢ ἀκόμη καὶ ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στὸ περιβάλλον. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν τρόπο ποὺ καταννοοῦν τὸ βιβλικὸ κείμενο, αὐτὸς δὲν συνάδει ὄχι μόνον μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ἀκαδημαϊκῆς βιβλικῆς ἔρευνας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιλαμβάνεται ἡ ὀρθόδοξη θεολογία τὴ θέση καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς Ἁγίας Γραφῆς μέσα στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ τάση τῆς ἀντίστασης στὸ βιβλικὸ κείμενο γιὰ χάρη τῆς οἰκολογίας (τύπος 2A) ἔχει ἐπίσης ὡς σημεῖο ἀφετηρίας τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο ὅμως προσεγγίζει ἐξαιρετικὰ κριτικὰ υἱοθετώντας οὐσιαστικὰ τὶς παρατηρήσεις τοῦ White καὶ ἐφαρμόζοντας τρεῖς βασικὲς ἀρχές, τὴν ἐρμηνευτικὴ τῆς ὑποψίας, τῆς ταύτισης καὶ τῆς ἀνάκτησης, τὶς ὁποῖες δανείζεται ἀπὸ τὴ φεμινιστικὴ ἐρμηνεία³⁶. Ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα Earth Bible³⁷. Ἡ σημαντικότερη προσφορά του εἶναι ὁ

34. Γιὰ μία κριτικὴ ἀξιολόγηση ἐρμηνειῶν τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ποὺ ἀνήκουν σὲ αὐτὸν τὸν τύπο, βλ. HORRELL / HUNT / SOUTGATE, "Appeals to the Bible", 232 καὶ ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ, *Οἰκολογικὴ ἐρμηνεία*, 40-42.

35. CUMBNEY C., *The Hidden Dangers of the Rainbow: The New Age Movement and Our Coming Age of Barbarism*, Huntington House, Shreveport 1983, 162-169.

36. HABEL & TRUDINGER, *Exploring Ecological Hermeneutics*, 3.

37. Τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα Earth Bible ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη ὁμάδα τοῦ Πανεπιστημίου Flinders, στὴν Ἀδελαΐδα ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Norman Habel. Ἦδη ἐξέδωσε μία πεντάτομη σειρὰ μὲ τὸν τίτλο *Earth Bible Series*, καθὼς καὶ ἓνα μικρότερο τόμο μὲ εἰσηγήσεις ἀπὸ τὶς ἐτήσιες συναντήσεις τῆς ὁμάδας στὸ συνέδριο τῆς Society of Biblical Society καὶ ἐκδίδει μία σειρὰ ὑπομνημάτων τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης μὲ βάση τὶς ἐρμηνευτικὲς τῆς ἀρχές.

καθορισμός έξι κριτηρίων «οικολογικής δικαιοσύνης», τα όποια άποτυπώνουν την άυστηρή κριτική σε κάθε είδους άνθρωποκεντρισμό κι όδηγοϋν στη διαμόρφωση ένός συγκεκριμένου μοντέλου οικολογικής έρμηνείας. Αυτά τα κριτήρια είναι: α) ή άρχή τής έγγενοϋς άξίας (όλόκληρη ή δημιουργία έχει τή δική της έγγενή άξία), β) ή άρχή τής διασύνδεσης (όλα τα όντα τής Γής έξαρτώνται τó ένα άπό τó άλλο για να έπιβιώσουν), γ) ή άρχή τής φωνής (ή Γή μπορεί να ύψώσει τή φωνή της για να γιορτάσει αλλά και για να διαμαρτυρηθεί για τήν άδικία), δ) ή άρχή τοϋ σκοποϋ (όλόκληρη ή δημιουργία έχει τó ρόλο της μέσα στο γενικότερο σχέδιο τοϋ σύμπαντος), ε) ή άρχή τής άμοιβαίας κηδεμονίας (τά διάφορα μέρη τής δημιουργίας μπορούν να λειτουργήσουν ως συνεργάτες σε μία ίσορροπημένη κοινότητα) και, τέλος, στ) ή άρχή τής αντίστασης (ή Γή και τά στοιχεία της δυναμικά αντίστέκονται στην άνθρώπινη άδικία εις βάρος τους)³⁸. Παρά τó γεγονός ότι σημείο αναφοράς παραμένει τó βιβλικό κείμενο, αυτά τα κριτήρια οϋσιαστικά περιορίζουν τήν άυθεντία του και μεταθέτουν τó κέντρο βάρος άπό τó ίδιο κείμενο στο ιδεώδες τής οικολογικής δικαιοσύνης³⁹. Αυτό άποτελεί ταυτόχρονα τó δυνατό και τó άδύνατο σημείο τής μεθόδου. Η άνάγνωση, πού προτείνει, είναι άναμφισβήτητα περισσότερο συνειδητοποιημένη όσον άφορᾶ στίς δυσκολίες και στα όρια τοϋ βιβλικού κειμένου. Άπό τήν άλλη, όμως, τά προτεινόμενα κριτήρια προέκυψαν μέσα άπό τó διάλογο με τίς έπιστήμες τής Βιολογίας και τής Οικολογίας⁴⁰ κι άνεξάρτητα άπό τή βιβλική ή, γενικότερα, τήν χριστιανική παράδοση⁴¹. Κατά συνέπεια, τά μέλη τών χριστιανικών κοινοτήτων με δυσκολία θά μπορούσαν να πειστοϋν

38. HABEL N.C. / BALABANSKI V. (έπιμ.), *The Earth Story in the New Testament* (The Earth Bible 5), Sheffield Academic Press / Continuum, London / New York 2002, xx.

39. Ένα έπιπλέον ένδιαφέρον στοιχείο αϋτής τής προσέγγισης είναι ή αντιμετώπιση τής Γής όχι ως τó αντικείμενο ή ένα άπό τά θέματα τοϋ βιβλικού κειμένου, αλλά ως ύποκείμενο τοϋ όποίου ή φωνή ύπάρχει έστω και καταπιεσμένη μέσα στο κείμενο, βλ. JONKER L. / LAURIE D. (έπιμ.), *Fishing for Jonah (anew): Various Approaches to Biblical Interpretation* (Study Guides in Religion and Theology 7), University of Western Cape / SunPress, Stellenbosch 2005, 221. Έδώ είναι προφανής ή έπίδραση τής φεμινιστικής έρμηνείας, ή όποία κάνει λόγο για τίς κρυμμένες μέσα στο κείμενο γυναικείες φωνές και τήν άνάγκη να διαβάσουμε τó βιβλικό κείμενο σε σύμπνοια με τίς καταπιεσμένες γυναίκες. Βλ. για αϋτήν τή σύνδεση HABEL N.C., *An Inconvenient Text: Is a Green Reading of the Bible Possible?*, ATF Press, Adelaide 2009, ηλεκτρονική έκδοση Kindle, κεφ. 5, τοπ. 1299 και 1315.

40. HABEL & TRUDINGER, *Exploring Ecological Hermeneutics*, 2.

41. Γι' αϋτό βλ. HORRELL D.G. / HUNT C. / SOUTHGATE CHR., *Greening Paul: Rereading the Apostle in a Time of Ecological Crisis*, Baylor University Press, Waco 2010, 37-39.

ἀπὸ μία κριτική ἀνάγνωση τοῦ κειμένου τῆς πίστεως τους ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τῶν παραπάνω κριτηρίων, τὰ ὅποια διαμορφώθηκαν ἔξω ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ παράδοση. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ὄσους βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα μία τέτοια ἀνάγνωση τῆς Βίβλου προφανῶς δὲν παρουσιάζει ἐνδιαφέρον⁴². Αὐτὸ ὁδήγησε σὲ μία ἐπαναδιατύπωση τῶν κριτηρίων οἰκολογικῆς δικαιοσύνης σὲ θεολογικὴ βάση ἀπὸ τὴν ὁμάδα τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος στὸ Exeter⁴³. Ἔτσι τὰ κριτήρια, πὺν προτείνονται, εἶναι τὰ ἑξῆς: α) ἡ ὁμορφία τῆς δημιουργίας (ὅπως συχνὰ πιστοποιεῖται, γιὰ παράδειγμα, στὴν ἱστορία τῆς δημιουργίας), β) ἡ ἀνθρωπότητα ὡς μέρος τῆς κοινότητος τῆς δημιουργίας, γ) ἡ ἀλληλεξάρτηση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ὑπόλοιπη κτίση στὴν ἐπιτυχία καὶ τὴν ἀποτυχία (βλ., γιὰ παράδειγμα, τὴν ἱστορία τῆς πτώσης καὶ τὸ ὄραμα τῆς μελλοντικῆς ἀποκατάστασης ὁλόκληρης τῆς δημιουργίας), δ) ἡ διαθήκη τοῦ Θεοῦ μὲ ὅλη τὴ δημιουργία (ὅπως χαρακτηριστικὰ συμβαίνει στὴν ἱστορία τοῦ Κατακλυσμοῦ), ε) ὁ αἶνος τῆς δημιουργίας πρὸς τὸν δημιουργό της (ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀποτυπώνεται στοὺς Ψαλμούς) καὶ στ) ἡ ἀπελευθέρωση καὶ καταλλαγὴ τῶν πάντων (ὅπως, γιὰ παράδειγμα, αὐτὴ ἐξαγγέλλεται σὲ κείμενα ὅπως Ρωμ 8,19-23 ἢ Κολ 1,15-20)⁴⁴. Αὐτὴ ἡ πρόταση δίνει προτεραιότητα στὸ βιβλικὸ κείμενο καὶ ταυτόχρονα ἀφήνει ὡρο γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῆς θεολογικῆς παράδοσης τῆς κάθε χριστιανικῆς κοινότητος⁴⁵. Ἐξαιτίας τοῦ θεολογικοῦ του προσανατολισμοῦ καὶ τῆς ἀναφορᾶς του πρῶτιστα στὸ βιβλικὸ κείμενο, τὸ μοντέλο τοῦ Exeter υἱοθετεῖται καὶ στὴν παροῦσα μελέτη ἐμπλουτισμένο ὅμως μὲ δύο προϋποθέσεις τῆς Ὁρθόδοξης παράδοσης, οἱ ὅποιοι μετριάξουν τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ πολλῶν βιβλικῶν κειμένων: α) τὴ λειτουργικὴ πρόσληψη καὶ ἐρμηνεία τῶν βιβλικῶν κειμένων σὲ σχέση μὲ τὸ περιβάλλον, ἡ ὅποια στηρίζεται στὴν κατανόηση τῆς δημιουργίας ὡς δώρου πού «ἐν εὐχαριστία» προσφέρεται ξανὰ

42. HORRELL D.G., *The Bible and the Environment: Towards a Critical Ecological Biblical Theology*, Equinox London 2010, 120-121.

43. Πρόκειται γιὰ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα στὸ ὁποῖο συμμετεῖχε ὁμάδα ἐρευνητῶν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Exeter μὲ τὴ χρηματοδότηση τοῦ Βρετανικοῦ Arts and Humanities Research Council καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ καθηγητῆ David Horrell. Τὰ πορίσματα τῆς ἐρευνας ἐκδόθηκαν σὲ μία σειρά ἀπὸ μικρότερες ἢ μεγαλύτερες μελέτες, βλ. χαρακτηριστικὰ, HORRELL κ.ἄ., *Ecological Hermeneutics*.

44. HORRELL, *The Bible and the Environment*, 129-136.

45. Ἡ ἴδια ἡ ὁμάδα τοῦ Exeter τοποθετεῖ τὴν πρότασή της μεταξὺ τοῦ τύπου 1 καὶ τοῦ τύπου 2^α καὶ τὴν χαρακτηρίζει ὡς “a revisionist hermeneutic”, HORRELL / HUNT / SOUTHGATE, “Appeals to the Bible”, 233-237.

στό Δημιουργό του⁴⁶, και β) την άσκητική παράδοση, η οποία προτρέπει τα μέλη της κοινότητας να κατανοήσουν τον έαυτό τους ως μέρος της δημιουργίας και προάγει ένα ήθος ἐγκράτειας και λελογισμένης χρήσης τοῦ περιβάλλοντος⁴⁷. Αὐτὲς οἱ δύο συμβολὲς ἀπὸ πλευρᾶς τῆς Ὁρθόδοξης παράδοσης συμβαδίζουν μὲ τὸ γενικότερο ἔργο τῆς ἀνάγνωσης τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ὑπὸ ἓνα οἰκο-θεολογικὸ πρῖσμα. Ταυτόχρονα, προάγουν ἓναν διαφορετικὸ ρόλο ἀνθρώπινης εὐθύνης, καθὼς ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ μοντέλο τοῦ ἀνθρώπου οἰκονόμου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος νωρίτερα, καὶ προϋποθέτουν περισσότερο ἐκεῖνο τοῦ ἱερέα τῆς κτίσης⁴⁸, τὸ ὁποῖο, ἂν καὶ στὴ βάση του ἐπίσης ἀνθρωποκεντρικὸ (βλ. παραπάνω), υἱοθετεῖ μία μετριοπαθέστερη στάση καὶ κατανοεῖ τὸ λειτουργικὸ ρόλο ποὺ μπορεῖ νὰ διαδραματίσει ὁ ἄνθρωπος στὴν ἀποκατάσταση τῆς σχέσης τῆς δημιουργίας μὲ τὸν Δημιουργό τῆς⁴⁹. Ἐπιπλέον, αὐτὰ τὰ δύο θεολογικὰ πρῖσματα μποροῦν νὰ ἀποδειχθοῦν χρήσιμα στὴ διαμόρφωση μίας στρατηγικῆς ἀνάγνωσης τῶν ἀποκαλυπτικῶν κειμένων, ἐπειδὴ προϋποθέτουν μίαν ἐσχατολογικὴ θεώρηση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὄχι μόνο οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόλοιπη δημιουργία διατηρεῖ τὴν ἰδιαίτερη θέση καὶ ἀξία μέσα στὴν καινὴ κτίση τῶν ἐσχάτων.

Ἡ οἰκολογικὴ δυσκολία τῶν βιβλικῶν ἀποκαλυπτικῶν ὁραμάτων

Ἐνῶ τὰ οἰκο-θεολογικὰ κριτήρια, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε ἐκτενὴς λόγος νωρίτερα, φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν χρήσιμα ἐργαλεῖα στὴν ἀνάγνωση τῶν βιβλικῶν κει-

46. ΓΑΛΑΝΗΣ, *Ἄνθρωπος καὶ κτίση*, καὶ κυρίως ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, *Ἡ κτίσις ὡς εὐχαριστία*, 59-61.

47. Βλ. κυρίως WARE, *Οἰκολογικὴ κρίση*, 80-82.

48. ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, *Ἡ κτίσις ὡς εὐχαριστία*, 93-121. THEOKRITOFF G., "The Cosmology of the Eucharist", στὸ ἔργο τῶν CHRYSAVGIS / FOLTZ, *Toward an Ecology of Transfiguration*, 131-135. Αὐτὴ ἡ ιδέα δὲν εἶναι καινούργια, ἀλλὰ μαρτυρεῖται ἐπίσης στὴ λειτουργικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, βλ., γιὰ παράδειγμα ΚΥΠΡΟΥ ΛΕΟΝΤΙΟΣ, *Ἐπὲρ τῆς χριστιανῶν ἀπολογίας κατὰ Ἰουδαίων* 5 (PG 93, 1640B): «οὐ γὰρ δι' ἑαυτῆς ἀμέσεως ἡ κτίσις τῷ Ποιητῇ προσκυνεῖ, ἀλλὰ δι' ἑμοῦ οἱ οὐρανοὶ δηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, δι' ἑμοῦ προσκυνεῖ Θεὸν ἡ σελήνη, δι' ἑμοῦ δοξάζει Θεὸν τὰ ἄστρα, δι' ἑμοῦ ὕδατα, ὄμβροι, δρόσοι, καὶ πᾶσα κτίσις, δι' ἑμοῦ προσκυνεῖ καὶ δοξάζει Θεόν».

49. Αὐτὴ ἡ θέση τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης προκρίνει, σύμφωνα μὲ τὴ διάκριση ποὺ προτείνει ὁ CLOUGH DAVID, *On Animals: Systematic Theology*, London / New York 2012, xx, ὑποσ. 21, ἓναν «ἐργαλειακὸ ἀνθρωποκεντρισμό» ("instrumental anthropocentrism"), ὁ ὁποῖος ὑπογραμμίζει τὸ σημαντικὸ ρόλο ποὺ μπορεῖ νὰ διαδραματίσει ὁ ἄνθρωπος στὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τοῦ κόσμου μὲ τὸν Θεό, βλ. ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τὸ Ρωμ 8.

μένων από την όπτική της οικολογικής προβληματικής, αποδεικνύονται μάλλον ανεπαρκή, όταν ο έρμηνευτής καλείται να τα εφαρμόσει σε κείμενα τα οποία προϋποθέτουν μία άκρoία έσχατολογία. Κείμενα, όπως για παράδειγμα τo Β΄ Πε 3,5-13, περιγράφουν με ζoηρά και συνάμα σκοτεινά χρώματα τήν τύχη τoυ κόσμου κατά τὰ έσχατα και δέν αφήνουν χώρο για όποιαδήποτε έλπίδα διατήρησης του μετά τήν έλευση τoυ τέλους. Μολονότι σε τέτοιου είδους όράματα ή τύχη τών ανθρώπων φαίνεται να συνδέεται άμεσα με εκείνη της ύπόλοιπης δημιουργίας, δέν ύπάρχει κάποια σαφής ύπόσχεση καταλλαγής ή αποκατάστασης αὐτοῦ τoυ κόσμου. Άκόμη κι ή χρήση τoυ όρου «καινός», πoυ προσδιορίζει τήν ποιότητα τoυ κόσμου ή τών ανθρώπων σε έσχατολογικές συνάφειες⁵⁰, δέ δηλώνει κατ' ανάγκη τό «νέο ως πρoς τήν ποιότητα», αλλά μπορεί επίσης να δηλώνει «κάτι τό όποιο δέν ύπήρχε ωρύτερα»⁵¹, μία, δηλαδή, νέα πραγματικότητα κι όχι αναγκαστικά μία μεταμορφωμένη νέα έκδοχή ένoς προηγούμενου πράγματος ή μίας προηγούμενης κατάστασης⁵². Καθώς σε αὐτές τις περιπτώσεις τό βιβλικό κείμενο αποδεικνύεται έξαιρετικά άσαφές και άμφίσημο, ό έρμηνευτής καλείται να πάρει μία έρμηνευτική άπόφαση, ή όποία θά έχει επίσης συνέπειες οικολογικού χαρακτήρα⁵³: άν ό παρών κόσμος προορίζεται τε-

50. Όπως, για παράδειγμα, Β΄ Κορ 5,17· Γαλ 6,15· Έφ 2,15· 4,24· Άποκ 3,12· 21,1. 5.

51. Βλ. χαρακτηριστικά τό φάσμα τών σημασιών πoυ ή λέξη έχει στην άρχαία γραμματεία σύμφωνα με τό *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature (BDAG)*, University of Chicago Press, Chicago 32000, 496-497: (α) αὐτό τό όποιο είναι πρόσφατο, τό νέο, τό άχρησιμοποίητο, (β) αὐτό πoυ δέν ύπήρχε ωρύτερα, τό άγνωστο, τό παράξενο, τό άξιοσημείωτο, (γ) αὐτό πoυ είναι νέο σε αντιδιαστολή πρoς εκείνο πoυ ήταν παλιό (είτε χωρίς κάποια κριτική τoυ παλιoυ είτε με τή σημασία ότι τό παλιό έχει ξεπεραστεί και πρέπει να αντικατασταθεῖ από κάτι νέο). Παρόμοια και χωρίς να δηλώνεται με σαφήνεια έάν πρόκειται για κάτι παλιό πoυ έχει ανακαινισθεῖ και στο LIDDELL-SCOTT, λ. καινός, στ. 858.

52. ADAMS E., "Retrieving the Earth from the Conflagration: 2 Peter 3.5-13 and the Environment" στο έργο τών HORRELL/HUNT/STAVRAKOPOULOU/STOUTHGATE, *Ecological Hermeneutics*, 108-120 κι έδω 112-115.

53. Στην περίπτωση της περιγραφής τoυ τέλους στο Β΄ Πε 3,5-13 ό έρμηνευτής πρέπει να επιλύσει μία σειρά δύσκολων έρμηνευτικών προβλημάτων εκτός εκείνου της σημασίας της λ. «καινός», όπως α) τή σημασία τoυ ρήματος «λύω» στους στ. 10 και 11 (με τή έννοια τoυ «καταστρέφω» ή τoυ «αναλύω στα άρχικά του συστατικά»), (β) τή σημασία της λ. «στοιχεία» στους στ. 10 και 12 (τά φυσικά στοιχεία, τά ούράνια σώματα ή ούράνια πνεύματα;), (γ) τό ρόλο της φωτιάς και τις πιθανές διακειμενικές άντιλήψεις στην εικόνα της κοσμικής εκπόρωσης κατά τὰ έσχατα (στωϊκές επιδράσεις ή άντηγήσεις προφητικών κειμένων της Παλαιάς Διαθήκης και αποκαλυπτικών παραστάσεων;) και, τέλος, δ) τήν αποκατάσταση τoυ στ. 10β με βάση τή χειρόγραφη παράδοση («εὐρεθήσεται» [όπως μαρτυροῦν οἱ άρχαιότεροι μάρτυρες, π.χ. ό Σιναϊτικός κι ό Βατικανός κώδικας κι υίοθετεῖ κι ή 27^η έκδοση τών Nestle-Aland], «κατακαήσεται» [σύμ-

λικά για την καταστροφή, δεν υφίσταται κανένας λόγος για τη φροντίδα και τη διατήρησή του⁵⁴. Σε μία τέτοια περίπτωση το Β΄ Πε 3,5-13 δεν είναι συμβατό με κανένα από τα κριτήρια οικολογικής έρμηνείας κι αποδεικνύεται ένα εξαιρετικά προβληματικό κείμενο όσον αφορά στίς προεκτάσεις του για το περιβάλλον. Άν, όμως, η εικόνα, που περιγράφεται εδώ, είναι εκείνη ενός «ανακυκλωμένου» κι ανανεωμένου κόσμου, τότε το μήνυμα αυτού του βιβλικού κειμένου είναι εξαιρετικά θετικό κι ενθαρρυντικό⁵⁵.

Μία επιπλέον δυσκολία προκύπτει από το γεγονός ότι το βιβλικό κείμενο αποτυπώνει μία ποικιλία εικόνων για τα έσχατα. Κείμενα όπως τα Ρωμ 8,18-23 και Κολ 1 αντικατοπτρίζουν μία περισσότερο θετική εικόνα για το μέλλον. Η συνέχεια μεταξύ του παλαιού και του νέου κόσμου, την οποία προϋποθέτουν, έχει προεκτάσεις οικολογικής σημασίας και προάγει ένα φιλικό προς το περιβάλλον ήθος⁵⁶. Δεν είναι, ωστόσο, όλες οι περιγραφές των έσχατων το ίδιο έλπιδοφόρες. Στην πραγματικότητα το Β΄ Πε 3,5-13 δεν φαίνεται να αποτελεί την εξαίρεση, αλλά υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός άλλων βιβλικών περικοπών με ανάλογες περιγραφές του τέλους (βλ. χαρακτηριστικά Ψα 101,25-27· Μκ 13,31· Έβ 1,10-12). Όπως παρατηρεί ο Edward Adams «είναι σημαντικό,

---

φωνα με τον βυζαντινό τύπο κειμένου] ή «ούχ εύρεθήσεται» [ή όποια φαίνεται για πολλούς έρμηνευτές να είναι ή μόνη που συμφωνεί με το γενικότερο νόημα της συνάφειας κι ή όποια υιοθετείται από την 28^η έκδοση των Nestle-Aland, δεν μαρτυρείται όμως παρά μονάχα σε όρισμένα συριακά και κοπτικά χειρόγραφα]).

54. Βλ. για παράδειγμα OVERSTREET R.L., “A Study of 2 Peter 3:10-13”, *BibSac* 137 (1980): 354-371 κι εδώ 365, ό όποιος συγκρίνει την κοσμική καταστροφή που περιγράφεται στη Β΄ Πε, με τις πυρηνικές καταστροφές και καταλήγει ότι ή πρώτη θα είναι πολύ χειρότερη, έπειδη θα είναι όλοκληρωτική. Ανάλογες συγκρίσεις υιοθετούνται κι από διάφορους χριστιανικούς φονταμενταλιστικούς κύκλους στην Άμερική, βλ. χαρακτηριστικά LINDSEY H., *The Great Planet Earth*, Zondervan, Grand Rapids 1970, 179 ή WALVOORD J.F., *Major Biblical Prophecies: 37 Crucial Prophecies that Affect You Today*, Zondervan, Grand Rapids 1991, 414.

55. Μία τέτοια έρμηνεία υιοθετούν, για παράδειγμα, οί HEIDE G.Z., “What is New About the New Heaven and the New Earth: A Theology of Creation from Revelation 21 and 2 Peter 3”, *JETS* 40 (1997): 37-56 κι εδώ 46-55· MOO D., “Nature in the New Creation: New Testament Eschatology and the Environment”, *JETS* 49 (2006): 449-488 κι εδώ 466-469. Για μία περισσότερο προσεκτική στάση βλ. ADAMS, “Retrieving the Earth”, 116-118, ό όποιος αναγνωρίζει τη δυσκολία του κειμένου και σημειώνει ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί ένα φιλικό προς το περιβάλλον κείμενο, από την άλλη όμως παρατηρεί ότι ή άμφισημία του αποδυναμώνει σημαντικά την θέση εκείνων που διαβάζουν εδώ ένα σενάριο άπόλυτης κοσμικής καταστροφής.

56. Βλ. για παράδειγμα HORRELL / SOUTHGATE HUNT, *Greening Paul*, 63-115 και ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ, *Οικολογική έρμηνεία*, 84-121.

τουλάχιστον, να αναγνωρίσουμε ότι η Καινή Διαθήκη έχει κι άλλους τρόπους για να μιλήσει για το μέλλον του κόσμου κι ότι το Ρωμ 8 δὲν εἶναι ἡ μόνη δήλωσή της για ἀυτό»⁵⁷. Ὁ ἐρμηνευτὴς τοῦ βιβλικοῦ κειμένου πρέπει, ἐπομένως, πρῶτα ἀπὸ ὅλα νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ποικιλία τῶν βιβλικῶν εἰκόνων σχετικὰ μὲ τὰ ἔσχατα. Μία τέτοια διαπίστωση, ὡστόσο, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει εἴτε σὲ μία προσπάθεια ἐναρμόνισης ὅλων αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν εἰκόνων εἴτε στὴν πρόκριση μίας ἐξ αὐτῶν ἔναντι τῶν ἄλλων. Πρόκειται γιὰ μία δύσκολη ἐρμηνευτικὴ ἀπόφαση, ἡ ὁποία σὲ κάθε περίπτωση θὰ πρέπει νὰ στηρίζεται σὲ καλὰ τεκμηριωμένες θεωρητικὲς (μεθοδολογικὲς), θεολογικὲς καὶ ἐξηγητικὲς προϋποθέσεις⁵⁸.

Ὁ ἄνθρωποκεντρισμὸς, τέλος, πολλῶν βιβλικῶν παραστάσεων γιὰ τὸ μέλλον θέτει ἕνα ἀκόμη δύσκολο πρόβλημα γιὰ τὸν σύγχρονο ἐρμηνευτὴ. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις ὁ κόσμος κατανοεῖται ὡς μία ἀρένα, ὅπου λαμβάνει χώρα τὸ δράμα τῆς ἀνθρώπινης σωτηρίας καὶ τῆς θεϊκῆς ἀπόδοσης τῆς δικαιοσύνης. Τέτοιες παραστάσεις σαφῶς προϋποθέτουν τὸ ἱεραρχημένο κοσμοεἶδωλο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος νωρίτερα στὴν παρούσα μελέτη⁵⁹. Οἱ μόνοι πρωταγωνιστὲς φαίνεται νὰ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ τὰ ἀνθρώπινα ὄντα, ἐνῶ ἡ ὑπόλοιπη δημιουργία ὑποφέρει ἐξαιτίας τῆς ἀνθρώπινης κακίας καὶ ἁμαρτίας χωρὶς πολλὲς φορὲς νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴ δική της ἀποκατάσταση. Μολονότι τὸ Ρωμ 8,19-23 φαίνεται νὰ προϋποθέτει ἕναν «ἐργαλειακὸ ἄνθρωποκεντρισμὸ»⁶⁰ καὶ τὸ Κολ 1,15-20 μετριάζει τὶς ἀνθρωποκεντρικὲς προϋποθέσεις τοῦ βιβλικοῦ κοσμοεἰδώλου μέσα ἀπὸ μία κοσμικῆς σημασίας χριστολογία⁶¹, στὶς περισσότερες περιπτώσεις τὸ μέλλον αὐτοῦ τοῦ κόσμου εἶναι μᾶλλον δυσοίωνο κι ἡ κατα-

57. ADAMS E., *The Stars Will Fall from Heaven. Cosmic Catastrophe in the New Testament and its World* (LNTS), T & T Clark, London 2007, 258.

58. HORRELL, *The Bible and the Environment*, 113. Μία τέτοια προβληματικὴ φαίνεται νὰ ἀντικατοπτρίζεται ὄχι μόνο στὶς ἐρμηνευτικὲς ἐπιλογὲς τῶν σύγχρονων βιβλικῶν ἐρμηνευτῶν ἀλλὰ καὶ σὲ ἐκείνες Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, προκύπτει ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἐρμηνείας τοῦ Β΄ Πε 3:10-13, βλ. HEIDE, "What's New About the New Heaven and New Earth", 48-49.

59. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὶς παρατηρήσεις τοῦ Michael Trainor στὸ Πράξ 7, TRAINOR M., "A Footstool or a Throne? Luke's Attitude to Earth (ge) in Acts 7", στὸ ἔργο τῶν HABEL N.C. & BALABANSKI V., *The Earth Story of the New Testament* (The Earth Bible 5), Sheffield Academic Press, London / New York 2002, 122-136 καὶ ἐδῶ 127-134.

60. Βλ. ὑποσ. 49.

61. Βλ. ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ, *Οἰκολογικὴ ἐρμηνεία*, 118-119.

στροφή του δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἐπεισόδιο πρὶν τὴν ἀποκατάσταση τῶν δικαίων ἀπὸ τὸν Θεό. Τέτοια κείμενα ἐξαγγέλλουν τὸ ἔνδοξο μέλλον τῶν πιστῶν, ἀλλὰ παραμένουν ἐξαιρετικά ἀσαφῆ ὅσον ἀφορᾷ στὴν τύχη τῆς ὑπόλοιπης δημιουργίας⁶².

Μία ἐρμηνευτική πρόταση

Αὐτὴ ἡ ἀμφισημία τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, καθὼς ἐπίσης κι ἡ ποικιλία τῶν ἐσχατολογικῶν εἰκόνων δὲν ἀποτελοῦν ἀποκλειστικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν σχετικῶν μὲ τὰ ἔσχατα βιβλικῶν περικοπῶν. Μία ἀνάλογη δυσκολία διαπιστώνεται ἐπίσης σὲ κείμενα ποὺ ἀφοροῦν σὲ ἄλλα ζητήματα, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἐκεῖνο τῆς θέσης τῶν γυναικῶν μέσα στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, τῆς δουλείας ἢ τῆς στάσης τῶν χριστιανῶν ἀπέναντι στὴν κρατικὴ ἐξουσία. Καὶ σὲ ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις οἱ ἐρμηνευτὲς καλοῦνται νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὸ κείμενό τους ἐπιχειρηματολογώντας πειστικά γιὰ τὴν κάθε λύση ποὺ προτείνουν. Μία ἀνάλογη ἐρμηνευτικὴ ὁδὸ θὰ πρέπει νὰ ἀκολουθήσουν καὶ στὴν περίπτωση τῶν βιβλικῶν περιγραφῶν τῶν ἐσχάτων. Προκειμένου, ὅμως, τὸ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι τεκμηριωμένο ἐρμηνευτικά καὶ θεολογικά, εἶναι ἀναγκαῖο σύμφωνα μὲ τὴν εὐστοχὴ παρατήρηση τῆς Elaine Wainwright ὁ ἐρμηνευτὴς «νὰ συνυφάνει διαφορετικὲς μορφὲς τῆς ἀνάγνωσης, οἱ ὁποῖες στίς βιβλικὲς σπουδὲς παραδοσιακὰ διακρίνονται μεταξύ τους, ὅπως τὴν ἐρμηνευτικὴ καὶ τὴ μεθοδολογία, τὴ διαχρονία καὶ τὴ συγχρονία, τὸ κείμενο καὶ τὸ συγκείμενο»⁶³. Μία τέτοια ὀλιστικὴ προσέγγιση τοῦ κειμένου, στὴν ὁποία θὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ κι ἡ ἱστορία τῆς πρόσληψης κι ἐρμηνείας τοῦ κειμένου, μπορεῖ νὰ δώσει λύσεις σὲ ἐρμηνευτικὰ ἀδιέξοδα καὶ νὰ παράγει νέες ἀναγνώσεις. Σὲ μία τέτοια περίπτω-

62. Μπορεῖ, γιὰ παράδειγμα, ὁ Παῦλος στὸ Ρωμ 8,19-23 νὰ περιγράφει μὲ μεγάλη σαφήνεια τὸ ἔνδοξο μέλλον τῆς δημιουργίας, στὸ Α΄ Θεσ 4,13-18 ὅμως περιορίζεται μόνο σὲ ἐκεῖνο τῶν μελῶν τῆς κοινότητας, ἐνῶ παραμένει ἐπίσης ἐξαιρετικά ἀσαφὴς γιὰ τὴν τύχη τῆς ὑπόλοιπης δημιουργίας στὴ σύντομη περιγραφή τῆς χρονικῆς περιόδου ἀπὸ τὴν Ἀνάσταση μέχρι τὴν ἔλευση τοῦ τέλους στὸ Α΄ Κορ 15,23-28. Παρόμοια, ὁ χαρακτηρισμὸς «καινὴ κτίσις» τόσο στὸ Β΄ Κορ 5,17 ὅσο καὶ στὸ Γαλ 6,15 φαίνεται νὰ ἀφορᾷ τὸν κόσμο τῶν ἀνθρώπων κι ὄχι τὴν ὑπόλοιπὴ δημιουργία (πρβλ. καὶ τὸν ὄρο «καινὸς ἄνθρωπος» στὰ Ἐφ 2,15· 4,24, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνάλογο περιεχόμενο).

63. WAINWRIGHT E., "Images, Words and Stories: Exploring their Transformative Power in Reading Biblical Texts Ecologically". *BibInt* 20 (2012): 280-304 καὶ ἐδῶ 287.

ση ή έρμηνεία κατανοείται ως μία συνεχής σπειροειδής ανάγνωση του βιβλικού κειμένου⁶⁴, στην οποία τρεῖς πραγματικότητες συναντώνται κι επιδρούν ή μία στην άλλη: τὸ ἴδιο τὸ κείμενο σὸ ἀρχικό του ἱστορικό και κοινωνικό πλαίσιο, ή θεολογική παράδοση τῆς πρόσληψής του κι οἱ σύγχρονες προκλήσεις, στίς ὁποῖες πρέπει νὰ ἀνταποκριθεῖ. Τὸ ἔργο τοῦ ἐρμηνευτῆ, ἐπομένως, δὲν περιορίζεται μόνο στη λεγόμενη «ἐξήγηση», στην ἀναζήτηση δηλαδή τοῦ νοήματος τοῦ κειμένου γιὰ τὸν συγγραφέα και τοὺς πρώτους ἀναγνώστες του ἀλλὰ και στην ἀνάδειξη τῆς σημασίας του γιὰ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη⁶⁵. Αὐτὴ ή διαδικασία οἰκειοποίησης τοῦ βιβλικού κειμένου μπορεῖ νὰ υἰοθετηθεῖ και στην περίπτωση ἐρμηνείας τῶν ἀποκαλυπτικῶν κειμένων. Μὲ αὐτὴν μπορεῖ νὰ διασφαλισθεῖ ή ἰσορροπία μεταξὺ τῶν σύγχρονων ἐξηγητικῶν μεθοδολογικῶν πλαισίων και τῆς θεολογικῆς παράδοσης, μεταξὺ τῆς ἀντιμετώπισης τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὡς κειμένου ποὺ γράφηκε σὲ μία συγκεκριμένη ἱστορική στιγμή κι ὡς τοῦ ζωντανοῦ κειμένου τῆς λατρεύουσας χριστιανικῆς κοινότητας κάθε στιγμή μέσα στην ἱστορία. Ἐπιπλέον, ἕνας τέτοιος συνδυασμός, ἀρχικῆς ἱστορικῆς συνάφειας και παράδοσης, εἶναι γόνιμος και ἀπόλυτα συμβατὸς μὲ τὴν ὀρθόδοξη βιβλική ἐρμηνευτική παράδοση, ή ὁποία ἔχει ὡς βασική προϋπόθεση τὴν διπλή θεολογική μεθοδολογία τῶν Πατέρων⁶⁶.

64. Πρόκειται σύμφωνα μὲ τὸν Ernst Conradie γιὰ τὸν «ἔλικα τῆς συνεχοῦς ἐρμηνείας», ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐπτά παράγοντες ποὺ διαμορφώνουν τὴν ἐρμηνεία τοῦ βιβλικού κειμένου (οἱ ἄλλοι εἶναι τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, ὁ κόσμος πίσω ἀπὸ τὸ κείμενο, οἱ παραδόσεις ἐρμηνείας, ή ρητορική συνάφεια τοῦ κάθε ἀποδέκτη τοῦ κειμένου, ή σύγχρονη συνάφεια κι ὁ κόσμος κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο και τῆς ἐρμηνείας του), CONRADIE E. / JONKER L.C., "Determining Relative Adequacy in Biblical Interpretation", *Scriptura* 78 (2001): 448-456 κι ἐδῶ 452 και CONRADIE E., "What on Earth is an Ecological Hermeneutics? Some Broad Parameters", στὸ ἔργο τῶν HORRELL κ.ἄ., *Ecological Hermeneutics*, 294-313 κι ἐδῶ 298-299.

65. Πρόκειται οὐσιαστικά γιὰ τὴν σύντηξη τῶν ὀριζόντων τοῦ κειμένου και τοῦ κάθε ἀναγνώστη γιὰ τὴν ὁποία ἔκανε λόγο ὁ Georg-Friedrich Gadamer, ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ, *Οἰκολογική ἐρμηνεία*, 45-46.

66. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ Ν., «Ἁγία Γραφή και παράδοση κατὰ τῆς ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας», *ΔΒΜ* 4 (1985): 41-50, κι ἐδῶ 50: «Ὁμως ή ὀρθόδοξη θεολογία, ποὺ συνεχίζει τὴν ζωὴ τῆς Πεντηκοστῆς μὲ μία δυναμική θεὰ τῆς θείας δόξας, ὄχι μονάχα μπορεῖ νὰ δεχθεῖ τὴν ἱστορικοκριτική ἔρευνα, ἀλλὰ και τὴν ἐπιδιώκει στὰ πλαίσια τοῦ ἱστορικοῦ χώρου γιὰ νὰ τὴν ἀφομοιώσει λειτουργικά. Ἡ θεοπνευστία ἀνήκει στὴ χαρισματικὴ ζωὴ κι ὄχι βεβαίως στὴν ἱστορική ἔρευνα. Ἡ διπλὴ μεθοδολογία τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ὀδηγεῖ σ' αὐτὴ τὴ φυσικὴ λύση ἀβίαστα».

α) Τὰ ἀποκαλυπτικά κείμενα στήν ἀρχική ιστορική και κοινωνική τους συνάφεια

Ἡ ιστορικοκριτική ἀνάλυση παρέχει τὰ ἀπαραίτητα ἐργαλεία προκειμένου καταρχάς ὁ ἐρμηνευτής νά ἀναγνωρίσει τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στό ἰδιαίτερο φιλολογικό εἶδος τῶν ἀποκαλύψεων⁶⁷ καί νά ἐντοπίσει βασικά στοιχεῖα τους σέ ἄλλα κείμενα, τὰ ὁποῖα ἐξαιτίας τῆς ὁμοιότητάς τους μέ τῖς καθ' αὐτό ἀποκαλύψεις χαρακτηρίζονται γενικά ὡς «ἀποκαλυπτικά» κείμενα. Ἡ μέχρι σήμερα ἔρευνα κατέληξε στή λεπτή ἀλλά ἐξαιρετικά χρήσιμη διάκριση μεταξύ τῆς «ἀπόκάλυψης» ὡς τοῦ φιλολογικοῦ εἴδους, τῆς «ἀποκαλυπτικῆς» ὡς μίας κοινωνικῆς ιδεολογίας καί τῆς «ἀποκαλυπτικῆς ἐσχατολογίας» ὡς ἑνός συνόλου ιδεῶν καί μοτίβων⁶⁸. Κατά συνέπεια, στήν Καινή Διαθήκη, γιά παράδειγμα, ἕνα σημαντικός ἀριθμός κειμένων θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀποκαλυπτικά μέ τήν ἔννοια ὅτι περιέχουν ιδέες καί μοτίβα ἀποκαλυπτικῆς ἐσχατολογίας, ἐνῶ τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκάλυψης εἶναι τὸ μόνο πού θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀνήκει στό φιλολογικό εἶδος τῶν ἀποκαλύψεων⁶⁹. Ἐπιπλέον καί παρὰ τῆ στενῆ σχέση μεταξύ τους καί τὰ κοινὰ θέματα καί μοτίβα (ἕνα χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ Ἰωήλ), θά πρέπει νά γίνει μία διά-

67. Βλ. τὸν κλασικό ὄρισμό τῶν «ἀποκαλύψεων» ὡς “a genre of revelatory literature with a narrative framework, in which a revelation is mediated by an otherworldly being to a human recipient, disclosing a transcendent reality which is both temporal, insofar as it envisages eschatological salvation, and spatial insofar as it involves another supernatural world”, COLLINS J.J., “Introduction: Towards the Morphology of a Genre”, σὸ ἔργο ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ (ἐπιμ.), *Apocalypse: The Morphology of a Genre* (Semeia 14), Society of Biblical Literature, Atlanta 1979, 1-20, κί ἐδῶ 9. Στόν τόμο τῆς σειρᾶς *Semeia* πού κυκλοφόρησε ἀργότερα κί εἶχε ὡς θέμα τὰ χριστιανικά ἀποκαλυπτικά κείμενα γίνεται μία προσθήκη στόν ἀρχικό ὄρισμό, ἡ ὁποία ἀφορᾶ στή λειτουργία αὐτῶν τῶν κειμένων: “intended to interpret present, earthly circumstances in light of the supernatural world of the future, and to influence both the understanding and the behavior of the audience by means of divine authority”, YARBRO COLLINS A., “Introduction”, σὸ ἔργο ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ (ἐπιμ.), *Early Christian Apocalypticism: Genre and Social Setting* (Semeia 36), Society of Biblical Literature, Atlanta 1986, 1-12, κί ἐδῶ 7.

68. KOCH K., *The Rediscovery of Apocalyptic*, Fortress Press, Philadelphia 1972, 28-34. HANSON P., “Apocalypses and Apocalypticism”, *ABD* 1: 279-280.

69. Ὡς τέτοια, γιά παράδειγμα, μπορούν νά χαρακτηρισθοῦν κείμενα τοῦ ἀποστόλου Παύλου, τὰ ὁποῖα χωρὶς νά ἀνήκουν στό φιλολογικό εἶδος τῶν ἀποκαλύψεων ἀξιοποιοῦν μοτίβα καί θέματά τους προκειμένου νά περιγράψουν μέ τὸν πλέον ζωηρὸ τρόπο τὸ σωτηριῶδες γεγονός τοῦ σταυροῦ καί τῆς ἀνάστασης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, TILLY M., *Apokalyptik* (UTB Profile), Francke Verlag, Tübingen 2012, 96-99.

κριση μεταξύ της αποκαλυπτικής και προφητικής έσχατολογίας. Ένω ή πρώτη ούσιαστικά προσδοκᾷ μία εποχή αιώνια, πού θά ἔρθει μετά τὸ τέλος τοῦ κόσμου κι υἰοθετεῖ μία δυαλιστική αντίληψη τοῦ κόσμου (καλο-κακό), ἡ δεύτερη προϋποθέτει ἕνα έσχατολογικὸ σχῆμα, ὅπου τὰ ἔσχατα πραγματώνονται μέσα στην ἱστορία, τῆς ὁποίας ἡ ἔκβαση παραμένει ἀνοικτὴ κι ἐξαρτώμενη ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες ἀποφάσεις καὶ πράξεις⁷⁰. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ προφητικὴ έσχατολογία μπορεῖ νὰ ἔχει μία θετικὴ ἀξία γιὰ τὶς ὅποιες οἰκοθεολογικὲς συζητήσεις, διότι προκρίνει ἕνα έσχατολογικὸ ὄραμα ἀνανέωσης καὶ εἰρήνευσης ὅλης τῆς δημιουργίας (βλ. χαρακτηριστικὰ Ἦσ 11,6-9). Σὲ τέτοιες περιγραφὲς τῶν ἐσχάτων τὸ κέντρο βάρους μετατίθεται ἀπὸ τὴ δημιουργία πρὸς τὴ νέα δημιουργία, ἡ ὁποία ὅμως δὲν κατανοεῖται ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν πρώτη ἢ σὲ ἀντίθεση πρὸς ἐκείνη⁷¹. Ἀπεναντίας, ἡ ἰδέα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ φαίνεται νὰ προϋποθέτει τὴ συνέχιση (ἔστω καὶ μὲ νέο περιεχόμενο) τοῦ παρόντος κόσμου κι ὁ νέος κόσμος πού προσδοκᾶται δὲν κατανοεῖται ὡς ἀντικατάσταση τοῦ προηγούμενου ἀλλὰ ὡς μεταμόρφωση κι ἀνανέωσή του⁷². Ἐπιπλέον, ἡ ἐπιτέλεση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ λειτουργεῖ ὡς προληπτικὴ παρου-

70. Βλ. ἐπίσης τὸν ὀρισμὸ τοῦ JINDO J.Y., “On Myth and History in Prophetic and Apocalyptic Eschatology”. *VT* 55/3: 412-415, κι ἐδῶ 412: “...prophetic eschatology is history understood mythically, whereas apocalyptic eschatology is a myth understood historically”. Τὸ θέμα τῆς σχέσης προφητείας κι ἀποκαλυπτικῆς ἔχει ἀπασχολήσει τὴν ἔρευνα κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια. Μολοντί ὀρισμένοι ἐρευνητὲς τὶς θεωροῦν ταυτόσημες (βλ. BARTON J., *Oracles of God: Perceptions of Ancient Prophecy after the Exile*, Longman & Todd, London 1986, 199-200 καὶ GRABBE L., “Prophetic and Apocalyptic: Time for New Definitions - and New Thinking”, στὸ ἔργο τῶν GRABBE L. L. & HAAK R. D. (ἐπιμ.), *Knowing the End from the Beginning: The Prophetic, the Apocalyptic and their Relationships*, T&T Clark, London 2003, 107-133), ἢ τουλάχιστον τὴν μία συνέχεια τῆς ἄλλης (βλ. HANSON P., *The Dawn of Apocalyptic: The Historical and Sociological Roots of Jewish Apocalyptic Eschatology*, Fortress Press, Philadelphia 1984), ἢ γενικὴ τάση στὴν ἔρευνα εἶναι νὰ γίνεται μεταξύ τῶν δύο διάκριση χωρὶς αὐτὸ βέβαια νὰ ἀκυρώνει τὶς ὅποιες σχέσεις μεταξύ τους κυρίως ἐξαιτίας τῆς πρόσληψης καὶ ἐρμηνείας ἐκ νέου προφητικῶν κειμένων ἀπὸ τὴν ἀποκαλυπτικὴ γραμματεία (CLEMENTS R.E., “The Interpretation of Prophecy and the Origin of Apocalyptic”, στὸ ἔργο ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Old Testament Prophecy: From Oracles to Canon*, WJK, Louisville 1996, 182-188 καὶ COLLINS J.J., *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*, Eerdmans, Grand Rapids / Cambridge 1998, 23-25).

71. BRIDGER F., “Ecology and Eschatology: A Neglected Dimension”, *TynBull* 41/2 (1990): 290-301 κι ἐδῶ 291.

72. MYERS C., *Binding the Strong Man: A Political Reading of Mark’s Story of Jesus*, Orbis, Maryknoll, NY 1988, 338.

σία κι ἐκδήλωση τῶν ἐσχάτων μέσα στὸν παρόντα κόσμῳ⁷³. Τὰ θαύματα καὶ τὸ κήρυγμά του σηματοδοτοῦν τὴν ἔλευση τῆς Βασιλείας καὶ διακηρύσσουν τὴ σημασία πὺ αὐτὰ ἔχουν γιὰ ὀλόκληρη τὴ δημιουργία⁷⁴.

Ἀκόμη ὅμως καὶ στὴν περίπτωση πὺ θὰ προκριθεῖ τὸ εἰδυλλιακὸ προφητικὸ ὄραμα ἢ θὰ δοθεῖ ἔμφαση στὸ ἐσχατολογικὸ ὄραμα τῆς Βασιλείας, οἱ δυστοπικὲς ἀποκαλυπτικὲς ἐκδοχὲς τῶν ἐσχάτων παραμένουν ἕνα δύσκολο ζήτημα πὺ ἀπαιτεῖ λύση. Σὲ αὐτὴν συμβάλλει ἡ διαχρονικὴ ἀνάλυση τέτοιων κειμένων, ἡ ὀποία ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ἀποκαλυπτικὰ κείμενα δανείζονται ἰδέες ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη καὶ παραπέμπουν σὲ διαδεδομένες στὴν ἐποχὴ τους ἰουδαϊκὲς παραστάσεις γιὰ τὰ ἔσχατα. Ἐπομένως, δὲν θὰ πρέπει νὰ προσλαμβάνονται ὡς κυριολεκτικὲς περιγραφὲς τοῦ τέλους⁷⁵ ἀλλὰ πάντοτε νὰ τοποθετοῦνται μέσα σὲ ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο μίας συγκεκριμένης θεολογικῆς παράδοσης. Ἐπιπλέον, προϋποθέτουν ἕνα ἐντελῶς διαφορετικὸ κοσμοεἶδωλο καὶ μία διαφορετικὴ κοσμοθεωρία κι ἀντικατοπτρίζουν διαφορετικὲς κοινωνικὲς συνθήκες. Στὴν πραγματικὴτητα πρόκειται γιὰ μεταφορικὲς εἰκόνες πὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ περιγράψουν τὸ τέλος τοῦ παρόντος κόσμου χωρὶς οὐσιαστικὰ νὰ ὑπονοοῦν τὴν ἀπόλυτη καταστροφή ἢ ἐκμηδένισή του⁷⁶. Μία τέτοια ἰδέα φαίνεται πὺς δὲν εἶχε θέση στὴν κοσμοθεωρία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς⁷⁷.

73. Γιὰ τὸν ἐσχατολογικὸ χαρακτήρα καὶ τὸν ἀμφίσημο χρονικὸ ὀρίζοντα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, πὺ δὲν τὴν καθιστᾷ ἕνα ὑπερβατικὸ ἰδεῶδες οὔτε ὅμως τὴν ἐγκλωβίζει ἀσφυστικὰ στὸ ἐγκόσμιο παρόν, βλ. ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ ΑΙΚ., «“Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν”»: Μία βιβλικὴ πρόταση προσέγγισης τοῦ παγκόσμιου αἰτήματος γιὰ δικαιοσύνη», στὸ συλλογικὸ τόμο ΣΤΑΘΟΚΩΣΤΑ Β. (ἐπιμ.), *Ὁ ὀρόλος τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν εἰρηνικὴ συμβίωση τῶν ἑτεροτήτων*, Ἐλληνικὴ Βιβλικὴ Ἐταιρεία, Ἀθήνα 2014, 83-97 καὶ ἐδῶ 90-92.

74. BAUCKHAM R., “Reading the Synoptic Gospels Ecologically”, στὸ ἔργο τῶν HORRELL κ.ἄ., *Ecological Hermeneutics*, 70-82 καὶ ἐδῶ 76-79.

75. LUCAS E., “The New Testament Teaching on the Environment”, *Transformation* 16/3 (1999): 93-99 καὶ ἐδῶ 97.

76. WRIGHT N.T., *The New Testament and the People of God*, SPCK, London 1992, 299.

77. HORRELL, *The Bible and the Environment*, 111. Ἀκόμη κι ἡ στωικὴ ἰδέα τῆς ἐκπυρώσεως φαίνεται πὺς εἶχε θετικὸ περιεχόμενο καὶ σηματοδοτοῦσε τὴν ἀναγέννηση τοῦ κόσμου, βλ. ADAMS, *The Stars Will Fall from Heaven*, 120-121 καὶ VAN DER HORST P., “The Elements will be Dissolved with Fire: The Idea of Cosmic Conflagration in Hellenism, Ancient Judaism, and Early Christianity”, στὸ ἔργο ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Hellenism, Judaism, Christianity: Essays on Their Interaction*, Kok Pharos, Kampen 1994, 227-251 καὶ ἐδῶ 234.

Ὁ John Collins περιέγραψε τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά καὶ τὶς λειτουργίες τῆς ἀποκαλυπτικῆς γλώσσας: α) εἶναι ἐκφραστική, ἐπειδὴ προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν πραγματικότητα μέσα ἀπὸ μία συμβολικὴ γλώσσα. Στὴν πραγματικότητα εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ παρόντος μέσα ἀπὸ εἰκόνες τοῦ μέλλοντος, β) εἶναι δεσμευτική, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μᾶς δεσμεύει σὲ μία θεώρηση τοῦ κόσμου ἢ ὁποῖα συνεπάγεται συγκεκριμένες πράξεις καὶ στάσεις καί, τέλος, γ) εἶναι ἐπικριτική, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι χρησιμοποιεῖ μία δυνατὴ γλώσσα γιὰ νὰ ἐλέγξει τὶς ἐλλείψεις αὐτοῦ τοῦ κόσμου⁷⁸. Ἡ συνειδητοποίηση τοῦ συμβολικοῦ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς γλώσσας θέτει τὰ ἀποκαλυπτικά κείμενα σὲ μία διαφορετικὴ προοπτικὴ καὶ ὁδηγεῖ σὲ χρήσιμους συνειρμούς μὲ μία ἄλλη κατηγορία βιβλικῶν κειμένων, ἐκείνων ποὺ περιγράφουν τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Ἐπομένως, σύμφωνα μὲ τὴν πρόταση τῆς Kathryn Tanner, αὐτὰ τὰ κείμενα ποὺ περιγράφουν τὸ τέλος θὰ πρέπει νὰ προσεγγίζονται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως καὶ ἐκεῖνα ποὺ κάνουν λόγο γιὰ τὶς ἀπαρχές τοῦ κόσμου. Μία τέτοια προσέγγιση δὲν ἐστιάζει σὲ κάποιο συγκεκριμένο ἐσχατολογικὸ σενάριο, ἀλλὰ θεωρεῖ τὸν κόσμο ὡς ὅλον καὶ στὴ σχέση του μὲ τὸν Θεὸ μέσα στὸν χρόνο⁷⁹. Τὸ τέλος μπορεῖ, ἐπομένως, νὰ κατανοηθεῖ ὄχι ὡς μία πράξη καταστροφῆς ἀλλὰ ὡς μία πράξη ἀνανέωσης τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ Δημιουργό του. Ἐὰν αὐτὸ ἰσχύει, τότε «ἡ πρώτη δημιουργία κατανοεῖται ὡς τὸ πρωτότυπο τῆς νέας δημιουργίας» καὶ διασφαλίζεται ἡ συνέχεια μεταξὺ τοῦ παρόντος κόσμου καὶ τοῦ ἐρχόμενου⁸⁰.

78. COLLINS, *The Apocalyptic Imagination*, 282-283.

79. TANNER K., "Eschatology Without A Future?", στὸ ἔργο τῶν POLKINGHORNE J. & WELKER M. (ἐπιμ.), *The End of the Work and the Ends of God. Science and Theology on Eschatology*, Trinity Press International, Harrisburg 2000, 222-237, καὶ ἐδῶ 224-225.

80. BRIDGER, *Ecology and Eschatology*, 291. Αὐτὴ ἡ συνέχεια προϋποτίθεται καὶ στὴν θέση τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ ἄλλων Πατέρων ὅτι δημιουργία καὶ ἔσχατα ἀποτελοῦν διαφορετικὴς ὄψεις τῆς ἀνακεφαλαίωσης τῆς ἱστορίας καὶ ὅτι στὴν ἡμέρα τῆς δημιουργίας, ἡ ὁποία ὀνομάζεται «ἡμέρα μία», ἐμπερικλείεται ὁλόκληρη ἡ ἱστορία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος τῆς, ἔτσι ὥστε τὰ ἔσχατα, ἡ «ὄγδοη μέρα» κατὰ τὴν πατερικὴ ὀρολογία, ὑπάρχει ἤδη κατὰ κάποιον τρόπο στὴν ἡμέρα τῆς δημιουργίας καὶ εἶναι ἡ ἴδια δημιουργία καὶ μεταμόρφωση τοῦ κόσμου. Βλ., χαρακτηριστικά, Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* 2.8: PG 29,52AB, ὁ ὁποῖος ἀναφερόμενος στὴν ἱστορία τῆς Δημιουργίας στὴ Γένεση παρατηρεῖ: «ὥστε καὶ ἡμέραν εἵτης, καὶ αἰῶνα, τὴν αὐτὴν ἐρεῖς ἔννοιαν. Εἴτε οὖν ἡμέρα ἢ κατάστασις ἐκείνη λέγοιτο, μία ἐστὶ καὶ οὐ πολλαί· εἴτε αἰὼν προσαγορευοῖτο, μοναχὸς ἂν εἴοι καὶ οὐ πολλοστός. Ἴνα οὖν πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν τὴν ἔννοιαν ἀπαγάγη, μίαν ὠνόμασε τοῦ αἰῶνος τὴν εἰκόνα, τὴν ἀπαρχὴν τῶν ἡμερῶν, τὴν ὁμήλικα τοῦ φωτός, τὴν ἁγίαν Κυριακὴν, τὴν τῇ ἀναστάσει τοῦ Κυρίου τετιμημένην».

β) Ἡ θεολογικὴ πρόσληψη

Ἡ παραπάνω πρόταση σαφῶς μετριάξει τις βίαιες εἰκόνες τῶν ἀποκαλυπτικῶν κειμένων, ἂν καὶ δὲν τις ἀπαλλάσσει ἐντελῶς ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸ τους περιεχόμενο. Δημιουργεῖ ἐπίσης μία χρονικὴ ἐνότητα μέσα στὴν ὁποία μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴ θέση τῆς ἡ ὀριζόντια καὶ ἐγκόσμια διάσταση τῆς ἐσχατολογίας. Αὐτὴ ἡ ὀριζόντια ἐσχατολογία, ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὸν Σάββα Ἀγουρίδη «εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκτιμήσει τὸ ἐγκόσμιο καὶ ἐφήμερο ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς συντήρησης ἀλλὰ καὶ τῆς μεταμόρφωσης τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν»⁸¹, συνιστᾷ μία σημαντικὴ πτυχὴ τῆς λειτουργικῆς καὶ ἀσκητικῆς πρόσληψης τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία⁸². Αὐτὴ ἡ πρόσληψη εἶναι ἀπαραίτητος ἐμπλουτισμὸς τοῦ βιβλικοῦ κειμένου, ἐπειδὴ προϋποθέτει τὰ ὄρια του ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπεριορίση δυναμικὴ του. Σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία δύο σημεῖα εἶναι σημαντικὰ ὅσον ἀφορᾷ στὴν αὐθεντία τῆς Ἁγίας Γραφῆς: α) ὅτι ἡ θεοπνευστία δὲν ἀναφέρεται στὸ γράμμα τῆς Γραφῆς ἀλλὰ στὸ μήνυμά της καὶ στὸν τρόπο πὸν κατανοοῦνται, βιώνονται καὶ ἐρμηνεύονται τὰ γεγονότα τῆς Θ. Οἰκονομίας ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγησι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ β) ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι ὀργανικὸ τμῆμα τῆς χριστιανικῆς παράδοσης καὶ ὄχι ἓνα μέγεθος ἔξω ἀπὸ αὐτήν, τὸ ὁποῖο τὴν ρυθμίζει ἢ τῆς ἐπιβάλλεται ἄνωθεν⁸³. Αὐτὲς οἱ δύο θεολογικὲς ἀρχὲς ὀρίζουν τὴ σημασία τῆς Γραφῆς ὡς τοῦ πρωταρχικοῦ συστατικοῦ τῆς χριστιανικῆς παράδοσης, ταυτόχρονα ὅμως δημιουργοῦν τὸ ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἡ λατρεύουσα κοινότητα διαβάζει ἐκ νέου, οἰκειοποιεῖται καὶ ἐφαρμόζει τὸ βιβλικὸ κείμενο σὲ νέες κάθε φορὰ συνάψεις καὶ καταστάσεις. Ἐπιπλέον εἶναι ἰδιαίτερης σημασίας γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μίας οἰκο-θεολογίας καὶ οἰκολογικῆς ἠθικῆς καὶ γιὰ τὴν ἀξιοποίηση ὅχι μόνο τῶν «εὐκολων» κειμένων τῆς Γραφῆς ἀλλὰ καὶ ἐκείνων πὸν θέτουν δύσκολα ζητήματα, ὅπως αὐτὰ πὸν ἐξετάζονται στὴν παρούσα μελέτη. Νομιμοποιοῦν καὶ δημιουργοῦν χῶρο γιὰ ἐναλλακτικὲς νέες ἀναγνώσεις τοῦ κειμένου καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς παρατήρησης τοῦ David Horrell ὅτι «... μία προσεκτικὴ ἀνά-

81. AGOURIDIS S., "Ecology, Theology and the World", 81.

82. Γιὰ τὴ λειτουργικὴ πρόσληψη βλ. ΓΑΛΑΝΗΣ Ι., «Τὸ καινοδιαθητικὸ ὑπόβαθρο» καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Οἰκολογία καὶ Ἐκκλησία».

83. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ Ν., *Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ θεολογία*, τόμ. Α' (Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη 2), Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1985, 182-190.

γνωση [του βιβλικού κειμένου] είναι *αναγκαία* όχι όμως η μόνη προϋπόθεση για την ανάπτυξη μίας οικολογικής θεολογίας και ήθικης»⁸⁴. Η έρμηνεία, λοιπόν, πρέπει να *ανατρέχει* και να *έμπνέεται* από την παράδοση και ταυτόχρονα βρίσκεται σε συνεχή διάλογο με τη σύγχρονη πραγματικότητα.

γ) Οί σύγχρονες προκλήσεις

Σε μία πρόσφατη μελέτη η Anne Gardner υποστήριξε ότι δεν θα πρέπει να κατανοούμε τα «σημάδια του τέλους» ως συμβολικές υποδηλώσεις της κλιματικής αλλαγής και προσπάθησε να αποδεσμεύσει τις αποκαλυπτικές εικόνες από κάθε συζήτηση για το περιβάλλον αντιδρώντας με αυτόν τον τρόπο σε κάθε παράχρηση του βιβλικού κειμένου⁸⁵. Σε μία τέτοια, όμως, περίπτωση οί ήθικες προεκτάσεις αυτών των κειμένων κι η θεολογική σημασία του έσχατολογικού τους όραματος φαίνεται να έχουν χαθεί. Το έρμηνευτικό πλαίσιο, που παρουσιάστηκε στην παρούσα μελέτη, μπορεί, ωστόσο, να αποτελέσει μία *εναλλακτική λύση* στο πρόβλημα των βιβλικών αποκαλυπτικών παραστάσεων. Προϋποθέτει και διατηρεί τη βαθύτερη έσχατολογική σημασία αυτών των εικόνων, ενώ ταυτόχρονα τις αποδεσμεύει από οποιαδήποτε κατά λέξη κατανόησή τους ή μετάθεση του νοήματός τους σε μία υπερβατική πραγματικότητα. Διατηρεί τον θεοκεντρικό τους χαρακτήρα, ενώ την ίδια στιγμή δεν απαλλάσσει τα μέλη της κοινότητας από την ευθύνη που έχουν απέναντι στην υπόλοιπη δημιουργία. Μολονότι δεν αρνείται την άμφισημία του μηνύματος αυτών των κειμένων, όσον αφορά στο μέλλον του κόσμου, τα μεταμορφώνει σε ένα καταφατικό προς τον κόσμο όραμα τοποθετώντας τα μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Με αυτόν τον τρόπο η *άκρεια* τους έσχατολογία μετριάζεται και έμπλουτίζεται από άλλα έσχατολογικά στοιχεία, τα όποια έχουν αναδειχθεί μέσα από μία μακρά πορεία πρόσληψης κι έρμηνείας. Αυτή η ένταξη των κειμένων σε νέες συνάφειες κι η ανάγνωσή τους υπό το φως νέων περιστάσεων και προκλήσεων καθιστά δυνατή τη συμπερίληψή τους στην περιγραφή ενός όραματος για το μέλλον, το όποιο θα προαναγγέλλει την έσχατολογική μεταμόρφωση και ολοκλήρωση τόσο των ανθρώπων όσο και της υπόλοιπης δημιουργίας.

84. HORRELL, *The Bible and the Environment*, 119-120.

85. GARDNER A., “Modern ecological concerns, the persistence of apocalyptic and the signs of the end”, *Pacifica* 27/1 (2014): 4-27.